

173881

K5817

ЧЕРВОНІ ШЛЯХИ

1932

Поезії: І. Стебун, Мих. Олійник,
М. Пронченко, В. Бобинський, С. Го-
ловацівський.

Проза: М. Тандов—*Кінець Охот-
ського полку*. Євген Гікіш—*Бри-
гада*. Мате Залка—*Не так спро-
ста*. М. Ірчай—*Пляцдарм* (ури-
вки з драми).

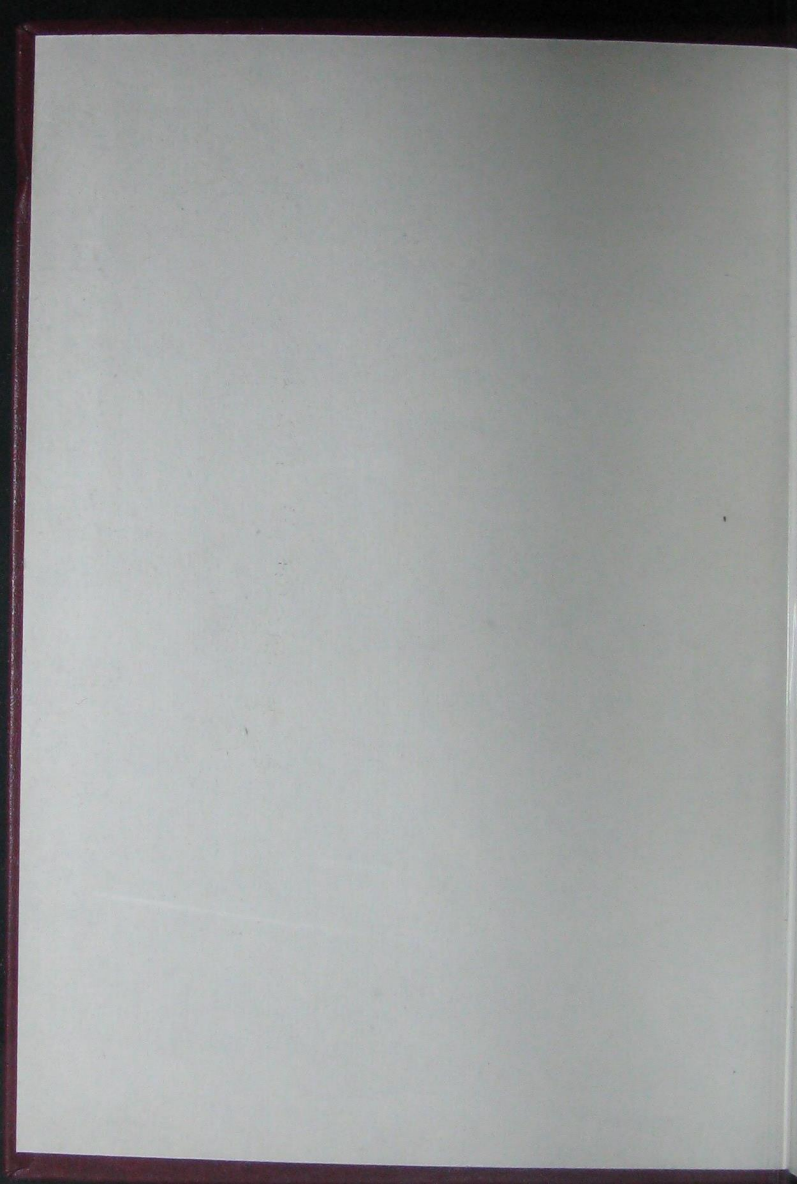
Нарис: О. Демчук—*Хміль*.

Статті: А. Ключія—*За магне-
тобуду комсомольської літе-
ратури*. Й. Гапе—*Шляхи пере-
будови пролетарсько-когосп-
ної літератури*. К. Сторчак—
За марксо-ленінську чистоту
в літературі, проти ворожої
контрабанди. Я. Розов—*Думки*
про „Металістів“.

Хроніка, Бібліографія.

№ 4

ДВОУ—„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“



А
стуту
МУ

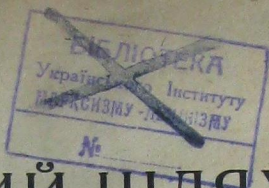
ХЯ

128

1932



R5 817



ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

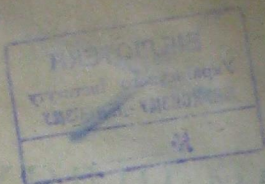
ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО - ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ФЕДЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ (ФОРПУ)

№ 4
(106)



106

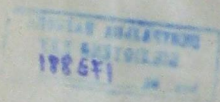
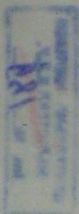




Бібліографічний лист про нові книжки надійшли в «Літературну Думку», «Бібліографічний розпорядник» та інших виданнях України, складі Національної Бібліотеки

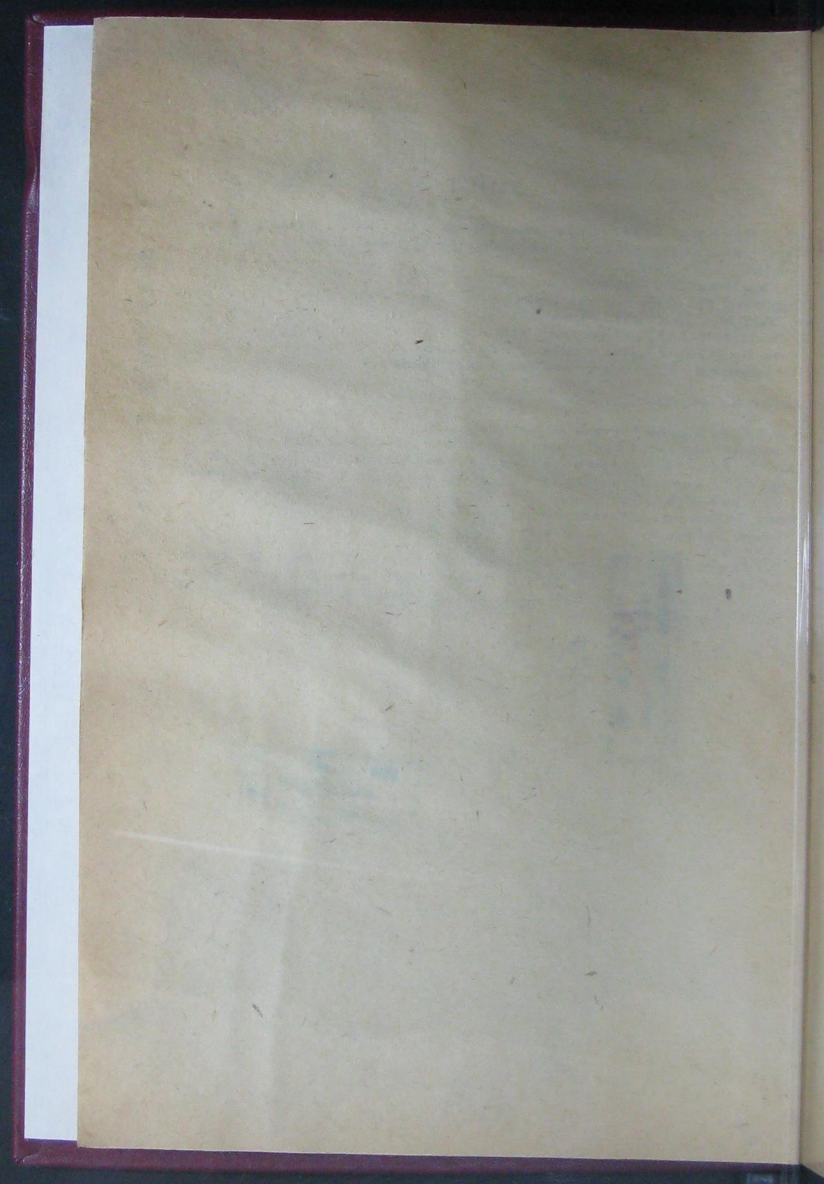


Український № 1533, 22/III 1932.
Зам. № 449. Тираж 4.145



ЗМІСТ

	Стор.
Стебун. Марш N— Червонопрапорної. Поезія	5
Тардов. Кінець Охотського полку. Друга книга роману „Шанці“	7
Олійник. Листи. Поезія	25
Вген Пкіш. Бригада. Оповідання	27
Пронченко. Товаришка Роза. Поезія	30
Залка. Не так просто. Оповідання	32
Бобинський. Чорноризі. Поезія	51
Ірчан. Пляцдарм. Уривок із драми	53
Голованівський. Монолог товариша Ганса. Поезія	65
Демчук. Хміль. Нарис	67
про перебудову літературно-художніх організацій	76
Клоччя. За Магнетобуди комсомольської літератури. Стаття	77
Ганс. Шляхи перебудови пролетарсько-колгоспної літератури. Стаття	82
Сторчак. За марксо-ленінську чистоту в літературі, проти ворожої контрабанди. Стаття	93
Розов. Думки про „Металістів“. Стаття	98
Гільов. Хроніка	104
біографія	112
О. Гренер.—І. Дніпровський, „Ацельдама“; Ст. Король.—І. Гонімов, „Шахтарчук“; І. Стебун.—Ю. Палійчук, „Шлях через полюс“; М. Гайовий.—Д. Гуменна, „Кампа- нія“; Л. Левкович.—Ю. Яковенко, „Бригада біля горна“, Ф. Морозов, „За Японські методи ремонту“.	



МАРШ N - ЧЕРВОНОПРАПОРНОЇ

Мчалися гальопом ми,
В аліор неслись.
Мчалися гальопом ми
Через перекопи

За —

Комунізм.

Брали «десять» й візьмемо
Ворога на ціль.
N — дивізія,
Червона дивізія —
Ударники - стрільці.

Більшовицька партія
Гартує нашу міць.
Стоїмо на варті ми,
На почесній варті ми
Радянських будівництв.

В бойовім змаганні —
Чота й чота.
В бойовім змаганні
Ясніш мета.

В бойовім змаганні
Щороку беремо —
Темпи ударні
Ударних перемог.

Брали «десять» й візьмемо
Ворога на ціль.
N — дивізія
Червона дивізія —
Ударники - стрільці.

Чужих земель не хочемо.
І за наш кордон —
Зуміємо ворожее
Розчавити нутро.

В борні ми не загубимо
Досвіду років —
Будувать республіку
І нищить ворогів.

Більшовицька партія
Гартує нашу міць.
Стоїмо на варті ми,
На почесній варті ми
Радянських будівництв.

Брали «десять» і візьмемо
Ворога на ціль
N — дивізія
Червона дивізія —
Ударники - стрільці...

1932

КІНЕЦЬ ОХОТСЬКОГО ПОЛКУ)

(Продовження*)

«ДО ПЕРЕМОЖНОГО КІНЦЯ»

Петро Хоменко і Андрій Шкурба з одного села. Вони завжди разом, йдуть з одного вантажа, разом ідуть на варту. Тільки на братання Шкурба сам ходить, Хоменко оглядається від цього.

Приземкуватий, міцний, як дуб, Хоменко верховодить над кволим мрійним Шкурбою. Село Успенівка на Полтавщині виставило їх в останню мобілізацію. Їм обом ледве буде тридцять вісім років. У роті їх прозивають «синки».

Шкурба — мрійник. Його великі карі очі завжди сповнені думою. Частенько заглядаєш його біля бійниці. Стоїть хлопець і дивиться на німецькі шанці. Очі широко розплющені, а на сухорлявому обличчі жоден м'язень не здригнеться.

Хоменко кепкує з свого приятеля.

— Порох вигадася, — каже він, — а може... за галушками сумує. Чужа душа — мій ліс.

Ми тепер лежимо позад траншей. Хоменко і тут не дає спокою Шкурбі.

— Кажки, що робитимеш, як мир настане? — допитувався він у нього.

Шкурба мовчав.

— Чого ж не відповідаєш? — тормосив приятеля Хоменко.

Шкурба одно мовчав. Лежав на спині і дивився, як яскраві блики тривожного місячного сонця, мерехтячи в верховіттях смерек, вирують у бурхливому танці на відсохлій землі.

— Не скажеш? — не вгамовувався Хоменко:

— Чого тут розводити довго. Життя по - новому будуватимемо.

— А як на мене, ти нічого не знаєш. Може, всього того будівництва буде в тебе, знову панам оратимеш землю, — під'юджував Шкурбу Хоменко.

— То вже дідька лисого! — пожвавішав Петро. — Не бувають цьому! Ми ось ще й не починали життя по - новому, а вже легко на серці від самих тільки дум. А що далі буде!..

Шкурба сів і, гаряче жестикулюючи, почав пояснювати, як він будуватиме нове життя.

— Щоб не було кривди, щоб жити всім приємно стало, щоб усім народом працювати на революцію, щоб глитаїв не було, — закінчує він під ухвальний гомін салдатів.

Але Хоменко не погоджувався з приятелем. Він плекав свої інші думки, ховаючи під різними приказками.

— Був у нас на Полтавщині, — почав він ні до кого не звертаючись, — один вищко. Любив він ото сісти за околицею і думати. Раз якось питаюся в нього:

— Скажи, Явтуше Григоровичу, над чим замислився?

— Велику думу думаю.

— А саме?

— Ех, коли б усі струмені та в одну річку зібрати, а всі річки та в одне море, а всі моря та в один окіян, а всі окіяни докупити зілляти — агромадний був би тоді океан.

— Це правда, агромадний був би, — підтакує я.

— А коли б усі горбки та в одну гору зв'язати, а потім всі гори зібрати — агромадна була б гора.

— Агромадна, — кажу, Явтуше Григоровичу. — І що ж з цього?..

— Взяти б оцю гору та кинути в той океан — ото б булькнуло...

Шкурба похмуро одвернув голову.

— Гадаєш, не досягнемо свого? — сердито кинув він.

Хоменко пробує оминати це питання.

— Та я що хіба, — я побрехати, — сказав він Шкурбі, — набридло лежати мовчки.

Він умостився зручніше і, примруживши очі, дивився на сонце.

Запанувала тиша.

Раптом з німецьких шанців залунали три постріли — сигнал до обміну.

Вони не викликали звичайної уваги.

Салдати, гріючись на сонці, навіть не глянули в бік німців.

— Ач, комуś кави захотілося, — пробурмотів лінкувато Мухін.

Нам ось - ось мали принести газети. Ждемо їх нетерпляче. Свіжі газети — це ціл подія. Салдатська думка жадібно шукає звісток про все, що відбувається, гаряче відгукується на все, що діється в тилу.

Газети викликають нескінченні дискусії, пересуди, що визначають і оформляють прагнення салдатів.

Щось не видко писаря, — нервується Чревов, — чого це він там стовбичить на кухні! Час прийти вже...

— Не поспішає... чого йому, маминому синкові, поспішати, — протяжно гугнявить Кузьмін.

Писаря не люблять у роті. Йому не можуть простити того, що він раніше гугнявить перед салдатами.

— Засидівся він у нас, — доточує Приходько, — час би вже його до роти відрядити.

Його слова перериваються трикратним пострілом десь зліва.

— Диви, знайшовся охочий на сигари. Піду, подивлюся хто це, — лінкувато піднімається Шкурба.

Він прикладає руку до очей, вдивляється і знову лягає.

— Якийсь великий гомида пішов... І не впізнаєш за сонцем. Чи то Кулідєд, чи то чорти його батька зна хто, — засміявся він.

Ніхто не озивається.

Салдати мовчать, наче збираються з силами, зосереджують думки для наступного обговорення газет.

— Щось ерманця не видко, — каже раптом Криворучко.

Криворучко — харківський робітник, гарячий суперечник, ненавидить офіцерів. Коли він розмовляє з півротним, його гарне обличчя з великими карими очима блідіє, нішає і перекошується.

— Снідає, мабуть, — неохоче озивається Кузьмін, підводячись з місця.

За ним, один по одному, підводяться й інші салдати.

Справді, над німецькими шанцями не видко проти звичаю нікого.

Ця незвична пустка і тиша викликають здивовання і тривогу.

— Що б це могло бути? — каже Приходько. — Чого це німець сховався?

— Спитати, — пропонує Мухін. — Ось - но я гукну...

— Е - е - е - й!... залунало в лісі.

— Ж - ж - ж - ж - ж - ж - х! — раптом вибухнула у відповідь над нашими головами черга німецьких гарматнів.

— Ж - ж - ж - ж... повідомляє про свій лет друга черга.

Зачулися зойки поранених.

У розтіч кидаємося хто куди...

— Ж - ж - ж - ж - ж - ж - х — з тріском вибухають гарматні.

— До бліндажів! — кричить щосили Чревов.

Але ми не потребуємо вказівок. Салдати стрімголов мчать до шанців, вваляються з бліндажів, тягнучи за собою величезні брили землі. Приглушено лунають зойки і лаямент поранених.

Випали один по - одному поливають шанці. Двигать балки, осипається земля.

салдати, приголомшені і здивовані несподіваною стріляниною, щільно горнутьсЯ один до одного, нервово прислухаючись до кожного вибуху.

А обстріл тим часом посилювався.

До польових горячих гармат уже приєдналися і бризантні. Вони коливають ґрунт, рощають смереки, нищать і змітають все на своєму шляху.

Стрілянина дедалі густішає.

— Чого це раптом, — не стримуючи нервового дрожу, вимовляє Криворучко.

— Чи не захотів часом наступати? — тривожно доточує Чревов.

Останній випал лягає просто по шанцю. Один із гарматнів ударяє в наш бліндаж... гучний вибух кидає всіх долі, сиплеться пісок, гнутьсЯ балки. Але гарматень не зміг робити уложені в кілька рядів грубі стовбури... Він тільки розворушив верхній ярус. Сі засталися живі.

Стрілянина вщухає...

Вилазимо назовні. Збирається ротний комітет. Всі є, крім підпоручника Біляєва. Комітет підраховує втрати і розглядає пошкодження.

Шестеро пораниених. Убитих нема. Шанці в багатьох місцях завалилися.

— Дешево обійшлося, — резюмує Чревов.

— Еге, коли б перший випал улучив на галявину, було б...

— Треба довідатися, чого це німець стріляв, — каже Приходько.

Він дістає рушника, прикріплює до багнета і починає несамовито розмахувати імпро-зізованим білим прапором. Вітер коливає рушника. Він мерехтить яскравою плямою на чорному тлі. Його не можна не помітити.

Незабаром із німецьких шанців замайорів білий прапор.

Ми вилазимо на бруствер і юрбою починаємо спускатися до галявини.

Раптом з німецьких шанців долуніть татакання кулеметів. Кулі лунко дзенькають, грекочуючись понад головами.

Шарахаємося назад до шанців.

Знову розмахує Приходько рушником. Знову з німецьких шанців привітно від-ликається білий носовичок...

— Що це воно? — гомонять салдати, — мудреє сьогодні ерманець. І носовичком розмахує, та й іти не дає.

— Ось що, товариші, — каже Приходько, — не треба йти гуртом. Німець хоч б'є ефрейтою, але кулі не докорятимеш. Трапиться якась слабенька і в голову влучить. Ми залишайтесЯ. Підемо втрех: я, Чревов і він, — показав він на мене.

Не дожидаючись згоди, бігцем мчимо до німців. Салдати пригорнулися до бійниць вивлячись нам услід. Тепер кулеметів більше не чути. З німецьких шанців настріч виходять троє. Здалека я пізнаю Шредера, фельдфебеля і льойтнанта. У льойтнанта — морщиться. Він яскраво вилискує на сонці. Губи льойтнантові скривились у призирливу посмішку, фельдфебель щосили намагається копіювати манери льойтнанта. Він морщить

брови, шохвидини підкручує рудуваті вуса і частенько тишком спльовує.

Шредер зніяковілий. Він не дивиться в наш бік.

Ми все зближаємося. До нас уже доходять окремі слова.

— Ферфлюхтер.

— Ес гат айн швайн гемахт.

— Доннер веттер!

— Що вони кажуть? — питається в мене Приходько.

— ЛаютьсЯ...

— Ач, які, ще й лаютьсЯ, — широко дивується Чревов. На його давно неголеному обличчі стільки здивовання, що я й Приходько мимоволі всміхаємося.

Нарешті ми зблизилися.

Прихилиємо наш білий прапор до дерева. Теж саме роблять німці.

Приходько звертається до Шредера.

— Чого це сьогодні знову стріляли?

— Багато причин, а головна та, що у вас хтось капостить, — відповідає Шредер.

— Як то капостить?

— А вжеж. Хтось викрав харчі з скрині і використав її, як вбиральню, залишивши уди ескременти. Наш герр льойтнант, — підкреслено вимовляє Шредер, — пішов до

скрині. Він поклав сигари і хотів одержати цукор, а замість цього він викаляв руку Головне, покусав рукавичку.

Ми приголомшені.

— Не може того бути! — несамохіть скрикнув я.

— Що він каже? — перебиває Чревов. — Що таке ескременти?

— Каже, що хтось пішов до вітру в скриню.

— ... От сволота! — заскреготів зубами Чревов. — Чия це витівка? Довідаюся живого не пушу, падлюку.

— Думмер копф, доннер ветер, — верескливим голосом кричить льойтнант.

— Невже через це треба було людей калічити? — суворо перебиває Приходько. — Аджеж можна було нам сказати...

— Герр льойтнант дуже розсердилися, — каже Шредер, — рукавички їм наречен прислала, а вони їх зараз покусували. Та й сигари загинули...

— Даремно ви не перешкодили цьому, — каже Іван.

— Ми нічого не могли зробити... Та однаково, незабаром і ви стрілятимете в нас.

— Чого це? — хором вигукнули ми здивовано.

— А того, що ваш уряд за війну.

— Що - о - о?

Ми збиті з пантелику. Революція — і війна! Це ніяк не в'яжеться.

— В чім річ, поясни? — зсунув брови Приходько.

— Та, са фойну... — втручається фельдфебель.

Шредер дістає з кишені газету «Накануне». Вона виходить у Німеччині для наших полонених...

— Ось, слухайте, — каже він, — і побачите, що ви програли.

«Всенародне стремління довести війну до рішучої перемоги посилилось. Тимчасовий уряд, обороняючи права нашої батьківщини, додержуватиме цілком зобов'язань, взятих щодо союзників...»

— Ось вам, — ні нам, ні вам війна непотрібна, — багатозначно кидає нам Шредер. Нечувана, неймовірна звістка так приголомшила нас, що ми стоїмо з хвилину, на скам'янілі. Раптом Приходько видирає з рук Шредерових газету і впливається очима в прочитаний Шредером уривок. Очі йому палають, зуби зіцпив, руки тремтять... Газета випогіє в Приходькових руках якийсь шалений танок.

В очах Чревова застигло німе запитання. Він гладить неголені щоки. Його сніжні порублені пучки починають роздирати щетину.

Я з несподіванки втратив дар слова.

Нас трьох гнітить та сама дошкульна думка. Революція — і війна. Це неможливо... Виходить... революцію зрадили. Хто?

— Неправда це, — нарешті вичавлює з себе Приходько.

Німці всміхаються.

— Правда, правда, — уціпливо настоює Шредер. — Ми не брешемо, незабаром вас пошлють у наступ.

— А не дїждуть вони! — несамовито вигукне Приходько.

— Не дїждуть! — кричимо й ми розпачливо слідом за Іваном.

— Дїждуть! У вас воля, а ви невірні. У вас така ж республіка, як і в французів. Ось, дивіться, наші зустрічі хтось зриває, хтось — кому це вигідно.

— Це офіцерщина, — каже Чревов.

— Нехай так, — згоджується Шредер. — Ваші офіцери за війну, знайдуться і салдати такі.

— Не знайдуться, — перебиває Приходько.

— Знайдуться! У вас уже в Петрограді організують штурмові батальйони.

— Що? — метнувся до Шредера Іван.

— Те, що чуєш, — відповідає Шредер, поточуючись до фельдфебеля. — Штурмові батальйони. Ви царя скинули, а невірні.

— Вільні! — похмуро твердить Приходько. — Ми ще доведемо.

— Нічого не доведете. На вас тиснуть союзники. Ось, дивіться, — Шредер розгортає газету і показує нам два портрети. Ми пізнаємо Миколу, тільки зліва він у якогось незнайомому мундирі.

— Це хто? — питає Шредер, показуючи на один з портретів.

— Звісно хто, Миколка.

— А це? — знову допитується Шредер, ткнувши пальцем у другий портрет.

— Це теж він, нехотя, почувавши якийсь підступ, відказує Приходько.

— Помілився, друже. Це — Георгі п'ятий, англійський король, — союзник. Миколу

і скинули, а союзник — брат йому двоюрідний — Георгі залишився, і тепер виконува-

тиме його волю.

Ми розгубилися, не можемо збагнути до кінця все те, що почули.

Шредер задоволений, він узяв реванш. Обличчя йому сяє. Він навіть скинув свої

емні окуляри і, зщуливши очі, вдвляється в наші сторопілі обличчя.

Ми не знаємо, що сказати.

— Ось чому наші офіцери перестали вірити вам, — знову починає своє Шредер. —

сь чому вони забороняють нам зустрічатися з вами. Прогалину взято під обстріл.

Приходити туди більше не можна.

Шредер далі снує своє хитре павутиння.

— Замовчи! — гнівно перериває його раптом Приходько. Він швидше за нас звіль-

ється з полону отруєних Шредерових слів.

— Дай зрозуміти! Щось тут не той, не так говориш, плутаєш нас, — знову шалено

агукує Іван.

Шредер увесь зібгався під цим навальним натиском.

— Чого ж плутати? Сам читав, сам Георга бачив, сам своїх офіцерів знаєш, —

риглушено, вилискуючи хитрими очима, цідить Шредер.

— А що кажуть ваші салдати? — уривчасто питає Іван.

— Салдати наші підкоряються субординації... дисципліні, як у вас кажуть.

Щільно оточили ми Івана і Шредера — росіяни і німці. Увесь напружившись,

середивши в погляді упертих очей всю свою волю, широко поставивши ноги, стоїть

Приходько. Він думає. Як і завжди за останні бурхливі дні, він стоїть на чолі братання

ротному комітеті в глухій, затасній боротьбі з офіцерами. Так і тепер. Всі почуввають

тяжку гнітючу тишу. Це павза в словесному двобої між Шредером і Іваном. Але то не

Іван і Шредер вийшли на герць. Тут відбувається суперечка двох світів. Всі ми зрозу-

ли після Іванових слів, що устами Шредера промовляє якась чужа, ворожа нам сила.

Іван перший перериває тяжку мовчанку.

— Отже, кажеш, знову війна, у Пітері та в Москві — штурмові батальйони? Офі-

царщина вицірилася, — уривисто кидає він фразу по фразі. — Але ж революція була

ні? — до крику підвищуючи голос, люто питається Іван. — Замало, виходить, однієї

революції, буде й друга. А війни не буде. Ми знаємо ціну волі, знаємо, на що потрібен

мир, — потрясаючи рукою кричить він.

— Ходімо, хлопці, у себе поговоримо. Ну, прощай, соціалдемократе, — з

смішкою кидає Приходько Шредерові.

* * *

У шанцях нас зустріли нетерплячими запитаннями.]

— Хтось пішов до вітру в скриню. Німці розсердились і почали стрілянину, —

ротною одрубав Приходько. — Треба негайно розслідувати хто це зробив. Шкурба,

ам'ятаєш, Кулідед ішов на обмін?

— Здається. Постають такі самі гомили, як Кулідед, а обличчя не бачив.

— Тягніть його сюди! — кричать салдати.

— Чревов і Мухін, гайда по нього! — розпорядився Приходько. — А ви всі йдіть до

шанцманної смереки. Діло є.

Поодинокі вилазимо з шанців і перебігаємо в тил, до місця постійних зборів чоти.

Останній прийшов Іван. Виліз на смереку і розповів салдатам про розмову з Шре-

дером.

Повідомлення вплинуло гнітюче.

— Мало крові пролляли!..

— Знову воювати захотілося.

— Ач, ніхто з нас французів не присягав, а воювати примушують...

— Не турбуйся, знайшлися такі, що за тебе пообіцяли.

— Не бути по-їхньому!

Обурення посилюється.

— Покликати ротного, хай пояснить,— кричить Шкурба.

— І то діло,— підхоплюють салдати.— А за одним заходом і з Кулідєдом треба поводитися.

Шкурба біжить по поручника, але незабаром повертається сам.

Ще далеко бачимо, як він ніяково розводить руками.

— Одмовився прийти,— каже він.— Так і сказав поручник,— «не піду. Я зараз обмірковую свої дальші кроки». Так і сказав. Навіть повторити примусив.

— Що це йому?

— Не знаю. Виступає похмурий у бліндажі, а вістовий речі збирає.

— Чи не спасував поручник?— тихо кажу Іванові.

— Спасував — ми й без нього обійдемося, не страшно.

Салдати гнівно перегукуються.

Скрізь бачимо розпалені обличчя. Всі гомонять.

— А що, коли знову в бій пошлють?— питає хтось непевно.

— А ти тримайся!

— За землю... Хіба втримаєшся в цьому чортовому ярі? Коли б Расєя тут, тоді інша справа.

— Додому подаватися слід.

— Далеко...

— Не з того світу йти.

Крики переривають Чревов і Мухін. Вони повідомляють, що Кулідєда ніде не знайшли. Спитали у денщика ротного — виявляється, перед стріляниною підпоручник Біляєв довго сперечався з ротним, а тоді з Кулідєдом пішов додолу з гори. Мабуть, у відпустку поїхав.

— Послати навперейми, повернути їх,— гаряче кидає Чревов.

— Не поспіємо, вони вже далеко... Та нічого — запам'ятаємо. Доберемося...

Салдати поволі розходяться до бліндажів. Скрізь обговорюють нову звістку. Як завжди, вона вже розбухла до неймовірних розмірів. Батальйони переросли в корпуси, формування — в бої. Надії на мир розтанули десь у даліні. Їхнє місце знову заступила сумна дійсність.

* * *

Пізної ночі мене будять.

Наді мною схилився Приходько і смикає мене щосили за руку. Ще не скинувши з себе остаточно дрімоти, іду за ним до шансів.

— Щось секретне, промайнуло мені в голові і зразу ж губиться в кволості ще не цілком розбурханої думки.

Рідке, прохолодкувате повітря проймає все тіло, примушує стрепенутися.

— Що трапилося, Іване?

— Ходім, мерщій, на місці довідаєшся.

Голос йому стривожений. Машинально прискорюю ходу. Завертаємо за траверс і зразу наражаємось на суцільну стіну сірих шинелів.

Боком пролазимо вперед.

Біля величезної лійки, допіру зробленої німецьким чемоданом, трохи вільготніше.

Пізнаю при кволіму світлі місяця Хіжнякова, Мухіна, Чревова. Біля них стоїть салдат у шоломі.

— Це хто?— питаю Хіжнякова.

— Це рурський шахтар, перебіг вночі до нас. Белькоче щось, показуючи все в німецьку сторону, гєргоче незрозуміле, не добереш до ладу чого він хоче. Ану, розпитай його.

Я вітаюся з німцем і починаю розмову.

Виявляється цікава подія.

Німецькі салдати запротестували удень проти бомбардування, що ним почастувала нас артилерія за вимазані рукавички льойтнантові. Заводієм був утікач — рурський шахтар Янцен. Він підбурих салдатів і, не вважаючи на протести Шредера та його прибічників, поставив вимогу перед артилерією припинити бомбардування. Але випадково

и телефоні був гарматний льойтнант, а не салдат. Зачувши протест, льойтнант записав
і одно доповідав прізвища салдата, що розмовляв телефоном. Янцен здогадався,
розмовляє офіцер і розумно промовчав. Звісно, бомбардування не зменшилося,
навіть посилювалося. А ввечері почали домагатися, хто говорив з гарматним льойтнан-
том. Салдати не виказували. Шредер—той все ходив замислившись, але мовчав. Янцен
був певний, що його хтось не викаже і тільки - но стемніло, поплазував у нашу
орону. Про подію в його сотні доповіли по команді й сьогодні полк змінюють. Виря-
тують на західній фронт, а сюди прибудуть мад'яри.

Розповідь Янценова впливає на салдатів по-різному. Багато хто обурюється офі-
церськими вчинками, не оцінюючи глибоко зрушення в салдатських масах німецької
війни.

Ми — навпаки. Нас найбільше тішить настрої німецьких салдатів.

— Товариші,— висловлює нашу думку Хіжняков.— Чого ви обурюєтесь офіцер-
ською? Вони горбатими аж до самої могили залишаться. Як на мене, далеко важливіший
настрій салдатів. Адже їхній протест перед артилерією—це є наслідок нашого
братання. Я пропоную ще більше посилити наш зв'язок. Ось треба було б улаштувати
збори німецьких салдатів. Нехай офіцери знають, що салдат прокидається, що пролетар
показує своє лице з - під салдатської шинелі.

Салдати з захватом підхоплюють думку Хіжнякова. Тихенько наближаємось до
мої дряганої перегорожі німецьких шанців.

Ми знаємо, що під час зміни не можна буде стріляти, а тому вичікуємо.

Тим часом тихо навкруги. З німецьких шанців рідко коли доходять приглушені
голоси.

Але це ще не зміна.

Тишком балакаємо. Вирішуємо, що почне Янцен, за ним я, а тоді цілою сотнею
скажемо. Хіжняков та Приходько передають мені, що мусить сказати Янцен. Я саяк-так
перекладаю йому. Янцен стискує мені руку й каже:

— Карашо, рус, карашо, зеер карашо.

Зинацька доходить до нас дзвін казанків, брязкіт батнетів.

Прийшла зміна.

Янцен підводиться на весь зріст і гукає до німецьких салдатів, що закінчили зміну.
Я нагадує їм про братання, каже, що вони, зустрічаючись з російськими салдатами,
переконалися, в доконечній потребі покласти край цій війні, переконалися, що час
стися за розум, второпати, що вбивати один одного на користь капіталістів не слід...

Далі промовляю я.

Запально, заїкаючись, часто плутаючи слова, кричу про те, що цю війну треба
перетворити на громадянську.

— «Ес лебе дас фолькскріг!»

З німецьких шанців лунає глухий револьверний постріл, що миттю тане у масовому
менті...

— Рус, за хвилину долинає до нас—рус, бєфєстїгт ойєр револуціон, вір зєгєн міт
фнунт цу ойх. Ір зайт глюклїхєр, альє вір, нун на їєт унзєрє штундє цу унзєрєм фєстє.
Лебе унзєр брудєршафт!*

На весь голос перекладаю ці слова.

— Йя, йя,— піддає Янцен.

— Гох,— чути з німецької сторони.— Гох рус!

— Пролетарїє всїх країн, єднайєтєся!—напружуючи легені, голосно та виразно гукає
Хіжняков.

— Пролетарїєр алєр лєндєр, фєрайнігт ойх!— кричить Янцен.

— Гох, гох!

— Слава, слава.

Громолицею лунає в Карпатах перегукування пролетарів у сірих та синїх шинелях.

До бою кличе цей перегук, але до бою за свої права, за права кляси, що її інтереси
стро розбігаються з інтересами капіталістів у цій війні.

* Зміняйте свою революцію. Ми з надією дивимось на вас. Ви шасливіші за нас, але недалекий
є нашої перемоги. Хай живе братання!

Прислухаються до цього мад'яри. Не розуміють вони слів, але почувають зміст. Почувають і не стріляють.

— Мад'яри, виходьте брататися! — гукаємо до них.

Але нас певно ніхто з них не розуміє.

Мовчать мад'яри.

Мовчать...

— До слухного часу.

БІЛЬШОВИКИ

— Що не кажи, а ес - ери — партія хороша, — закінчує свої міркування Муравйов. Він сидить у кутку бліндажа. Перед ним парує мідяний кухоль. Муравйов уже з півгодини переконує Хоменка у перевагах есерівської партії. Обличчя йому червоне від дискусії, і від гарячого чаю.

Хоменко уважно слухає.

— А всеж, чим хороші твої ес - ери? — поволи цідаючи слова, питається Шкурба.

— Чим? Чудний ти, чоловіче. Та ось, послухай...

Муравйов далеко відставляє праву руку і твердим жестом, загинаючи палець за пальцем, починає перелічувати.

— Ес - ери за землю стоять, ось тобі раз. За...

— Війну, — ось тобі два, — закінчує скwapно Шкурба під загальний сміх у бліндажі.

— Ти не жартуй, — хмуриться Муравйов. — Тобі тільки смішки...

— Та я без сміху, — жмуриється Шкурба, — ти ціну сказав, а я докинув, щоб без обмани...

— Ес - ери не підманють...

— То обдурять. Вони всі одного поля ягоди...

— Кому ж ти віриш?

— Я вірю тому, хто мир підпише. Поруч з війною все обман.

— Правда, — втручається Приходько. — Правду каже Шкурба, — повторює він. — Нам потрібний мир і насамперед для того, щоб спекатися всіх цих ес - ерів...

— Чим вони тобі нашкодили? — незадоволеним голосом питає Муравйов.

— А тим нашкодили, що голови туманять... Базакають, базакають, а як до миру то й одмагаються...

— Це правда, — гаряче підхоплює Криворучко, — бояться вони того миру, як чорт ладану. Знають, що свого спитаємо... Ось і тримають нас тут — може німець повбиває — всеж менше вимагателів буде.

Він раптом змовкає. До бліндажу поволи заходить ротний. Обличчя йому замислене. Тільки борідка, як завжди похитується, наче маятник. Він сідає на вільну колоду. Ми здивувалися дуже його прихові.

Відколи поїхав підпоручник Біляєв, ротний ні разу до нас не заходив. Звичайна привітність змінилася на похмурість. У шанці він тепер не зупиняє салдатів. Навпаки, зустрічаючи когось, він намагається пройти швидше мимо, немов боїться, що салдат зупинить його.

Поручник цурається нас.

Він не бере більше участі в побаченнях з австрійцями, не розмовляє з салдатами, не цікавиться нами. А втім, життя в шанцях б'є джерелом, як ніколи.

Перший етап самовизначення уже пройшов. Тепер не знайти за малим нікого, що не вважав би себе за прихильника якоїсь партії.

Ес - ери, є також соціалдемократи. Перших захопила аграрна програма. В есерах ходять і відрубник Муравйов, і малоземельний Ананченко. Щоправда, Ананченко не дуже задоволений з ес - ерів. Його лякає викуп землі, залишення великої частини її в руках поміщиків. Він волів би роздати землю безкоштовно, та до того ще й уся.

Зате Муравйов вельми задоволений з ес - ерів.

Офіцери теж самовизначилися. Перші дні розгубленості минули. Тепер мало не всі офіцери оголосили себе за кадетів. Вони мають у петельках червоні стрічки. Салдати мало розуміються на програмі кадетів. Вони бачать червоні стрічки і вважають це за достатнє, щоб визнавати і офіцерів, як революціонерів.

Соціалдемократів у сотні небагато. У нашій чоті ледве чи набереться два десятки, те і в цій групі немає єдності. Менша частина, куди входять: Я, Приходько, Чрезов Мухін завжди виступає сміливо. Вимоги наші часто - густо викликають обурення ес-ерів та решти соціалдемократів. Але щось підказує нам, що ми маємо рацію. Салдати нас слухають уважно. Декотрі перейшли від ес-ерів під наш прапор. Зате і не люблять нас багато дехто. А ще більше бояться починати з нами дискусії.

— Більшовики,— якимось тихо сказав ротний,— слухаючи наші дискусії. Шкурба тояв з ним поруч і передав нам слова сотенного.

Ми були спершу здивовані. Потім вичитали й переконались, що більшовики — правіші революціонери. Дізналися, що більшовики Петровський, Бадаєв одмовилися відсотувати за військові кредити в Державній Думі ще напочатку війни.

Це окрило нас і ми гордовито прибрали собі ім'я «більшовики». Шукали скрізь програми більшовиків, навіть до Коломиї посилали. Та не знайшли. Тому, за кожную газету жадібно ухоплюємося. Може, знайдемо щось потрібне нам — більшовикам.

Хотіли кілька разів зупинити сотенного в шанцах, довідатись докладніше про більшовиків, але його темний погляд раз-у-раз позбавляв нас бажання починати розмову. Ось чому зараз ми здивувалися так його приходові.

Поручник сидить біля печі, горблячи плечі. Він ні на кого не дивиться і мовчить. Мовчать і салдати.

— Зігріти чаю чи що,— перериває важку мовчанку Мухін.

Всі наче ждали цього сигналу.

Підхопили з легким дзвоном казанки і чергові пішли гріти чай.

На порозі вони стикнулися з писарем. У нього в обох руках купи газет.

Одразу забули про чай.

Жадібно розкопили газети.

Почалося читання. Сьогодні, через присутність ротного, під час читання було небагато зауважень.

Сьогодні нам дістався «Южный Край» одразу за три тижні. Читаємо вголос. Багато нового, що розкриває очі. Знаходимо декларацію міністра закордонних справ, про яку ми ще чули від Шредера.

— Бач, німці правильно пишуть у себе,— зауважує Мухін.

— Ось бісів Мілюковкін,— лається Приходько.

Перегортаю газету. Відозва військового міністра Гучкова.

— Читай,— захвилювалися салдати.

«Салдати! Вся Росія з тривогою вслухається у скорботні вісті, що надходять з фронту. В армії спостерігається сумне явище, що вперть підриває її сили, а саме: масове дезертирування салдатів.

Явище це починає набувати небезпечного характеру і перебуває, головним чином, у зв'язку з поширюваними в армії злочинними відозвами про наступний незабаром переділ землі, причому його учасниками будуть тільки ті, хто на той час буде всередині країни...
... Гасло «все для волі» мусить супроводитись кличем «все для перемоги»...

— Стоп!— перериває мене Приходько.— Розкумекаємо. І цей, як і Мілюковкін, війну. Виходить,— нинішній уряд за війну до переможного кінця.

— Це ми вже знаємо,— втручається Чрезов,— а ось що невідомо — то це дезертирування...

— Салдатові допекло вже,— раптом кидає звичайно мовчазний Ананченко.

— Це правда,— зауважує Приходько.— Салдат більше нікому не вірить. Замість миру — війна, замість землі — дуля. Ось звідки дезертирування.

Бліндаж гуде від вигуків обурення.

— В бога, в батьківщину...

— До переможного кінця, а земський, що сказав...

— Ми ще побачимо, до якого кінця..., — з загрозою в голосі кричить Мухін.

— Куди ж дивляться ес-ери?— питається хтось.

— Напевне, не на тебе,— голосно сміється Іванченко.— Піка в тебе той, як то кажуть, різдвяна... Мабуть, у Мілюкова та Гучкова краща. Ось і задивилися твої ес-ери на них...

— Ех, братця, темрява наша непроглядна. Хоч би скіпочка засвітилася... — зідхав хтось у кутку. — Читай далі, чи що.

Я очима перебігаю шпальти газети. Раптом натрапляю на наголовок:

ЛЕНІН

Слово це затримує мою увагу. Силкуюся пригадати, де я надбирав це ім'я. Згадую гімназійні роки, коли товариш діставав газету «Правда». Там я натрапляв на прізвиське Леніна.

— Невже той самий? — питаю сам себе.

— Читай... — перериває мої міркування бліндаж.

Я читаю.

«Петроград, 3 квітня. Уночі з - за кордону прибув голова фракції більшовиків Ленін. До прибуття його на Фінляндському вокзалі зібралося багато робітників з заводів на Виборзькій стороні та інших передмість. Прибули військові частини, представники гвардійського, фльотського екіпажу і від рот запасних полків. У повітрі маяли прапори і багнетів. На плятформі його зустрічала депутація од Виконавчого Комітету Ради Робітничих та Саюдських депутатів, представників різних районних комітетів, соц.- дем. партії, а також від партії соц.- рев. та інших соціалістичних груп.

Леніна на руках перенесли до парадних кімнат, де у відповідь на привітання він, сказав промову про доконечність виконати важливе завдання, що лежить на пролетаріатові...

У бліндажі тихо. Я закінчую читати і згортаю газету.

— Ленін. Хто він? — запитує Приходько.

— Читав про нього й його статті колись у газеті «Правда».

— Виходить, що ваш вождь приїхав, — сміється десь з - за пічки Муравйов.

Щось вам привіз він...

— Ех, коли б хоч одна партія як слід про землю подумала, — перебиває його Анащенченко. — А то цвенькають, цвенькають без упину... Послухаеш — щось не той, та слів не стає для відповіді. Згоджуєшся, нібито правда, а ладу не може бути...

— А ти згоджуйся з тим, хто твою правду каже, — раптом лунає з порогу чийсь спокійний голос.

— Хіжніяков! — ураз скрикують усі.

— Він самий і є, — сміється Дмитро, стискуючи нам по черзі руку.

— Ну, як справи? Що в Петрограді? Коли кінець війни? Хто такий Ленін? Як програма у більшовиків? Хто старший — Рада чи Дума?..

— Не всі разом. А крім усього іншого ми до Пітера не доїхали. З Могилева нас завернули назад. Відібрали пакета, сказали, що перешлють куди слід і по всьому...

— Так ти, либонь, не більше за нас знаєш?

— Мабуть, що так.

— Шкода, а то плутаємося ми тут більше, ніж годиться, — озивається жалкуючи Іванченко.

— Не тільки, плутаєтесь, а й інших плутає, — раптом втручається ротний командир.

Здивовано оглядаємо його.

Ми вже мало не забули, що він тут.

— Чого так? — питає Іван.

— Та ось, спостерігав я вас, коли браталися, — каже ротний. — Йшло все ніби нормально. Обмінювали хліб на сигари. А після почали тишком збиратися і не ділом, а казна чим зайнялись. Ну, я розумію — війна допекла. Допекла не тільки вам. Ну, скажімо, і я прибічник миру, щоб там не було. Але ж для вас мир не самоціль же? Для вас мир це вже засіб, і поганий засіб, провадити нову внутрішню війну. Ось тут ви і заплутались і не тільки сами, а й інших плутає. Не треба внутрішньої війни. Не треба — це помилка, — раптом голосно скінчив ротний.

— А неже ви гадаєте, пане поручнику, що поміщики добровільно віддадуть землю селянам, а капіталісти відмовляться від фабрик?

— Нічого я не гадаю, — перервав ротний, — та й не треба так ставити питання. Зберуться установчі збори, вони й ухвалять, як...

— Перегноєм на панських баштанах нам лежати, — перервав ротного Криворучко. То дарма, пане поручнику, у вас думка така, а в нас інша...

— Скажу вам ще раз — неправі ви, — силкуючись перекричати салдатський гомін, гукає ротний. — Ви до загибелі самі йдете та й інших тягнете. Мир потрібний, але для того, щоб починати нову війну, — закінчує він, подаючись до дверей.

— Ні, тільки для того, щоб досягти свого, потрібен мир, — кричить йому навздогін Хіжняков.

Ротний, безнадійно махнувши рукою, зникає за поворотом у шанці.

— Ач, баляси точить, — бурчить Іван. — Думав, думав та й подумався.

— Що це з ним? — допитується Хіжняков.

Ми розказуємо йому, як прожили ці два місяці.

— Значиться ходив брататися, — питає Хіжняков.

— Ходив, та все мовчав і тільки допіру заговорив.

— Якийсь половинчастий він. Такі найгірші. Розхристані.

— Хіжняков, а що про Леніна кажуть? — перебиває його Чревов.

— Про Леніна багато говорять. Вороги лають, свої хвалять. Сила велика в ньому.

— Мов на одразу все роз'яснив. Мов на долоні все ясно стало.

— А що, що сказав? — гуде запитанням бліндаж.

— Сказав коротко, та так виразно, що далі нікуди. Виходить, он що. Нинішній

світ не за мир. Він — за війну. Отже, і революція ще не революція. За Леніном і ви-

ходити, що революція тільки тоді буде справжня, коли робітник і бідняк — селянин самі

визнають орудувати. Це і буде соціалістична революція. Одразу повернув куди слід.

Бліндаж мовчить. Ми силкуємося охопити всю грандіозність, всю сміливість цієї

мисли.

— Соціалістична революція, — знову повторює він, — це, братця, треба добре

розуміти. Це не так просто. А як розкумекасте, то зрозумієте, що революція насправді

почалася в нас, — закінчує Хіжняков.

Він нахилиється до пічки, бере жаринку і жадібно прикурює згаслу цигарку.

— А нащот земельки як? Що Ленін про землю каже? — несміливо запитує

Ананченко.

— Про землю теж ясно. Та ось послухай, я почитаю, — каже Хіжняков, дістаючи

з кишені газет одну. — Ось бачите, це «Солдатская Правда» — наша газета. Тут є стаття

про пани. От:

«Більшість салдатів — з селян, — дзвінко читає Хіжняков. — Кожен знає, як пани

пригноблювали і пригноблюють нарід. А в чому сила панів?

У землі.

У панів десятки мільйонів десятин землі. А тому мільйонам селянських родин нічого

не залишається, як іти в кабалу до панів.

Ніякі «свободи» не допоможуть селянам, поки пани володіють десятками мільйонів де-

сятин землі».

— Це правда, — зідхає Ананченко. — Та що робить?

— А ти ось послухай:

«Треба, щоб усі землі панів відійшли до народа...»

— Оце вірно! — захоплено вже скрикує Ананченко. — Правильно це. В самий раз.

Вони не віддадуть вони землі, — несподівано закінчує він.

— А їх і питати не слід. Ось далі тут і пише Ленін, що треба всім організуватися,

організуватися. Селян більше ж, ніж панів. Чого ж їх питати?

— Оце правильно. Виходить, кажеш, соціалістична революція, — не тямиться від

думок Ананченко. — Така революція правильна. А то єс - ери. Та й повігадували

про неї, прости господи...

— Тепер зрозуміло, яку програму ви вибрали, — якось непевно озивається Му-

равійов.

— Навіть дуже зрозуміло, — сміється Хіжняков. — І вибирати нічого. Знаю і так.

— Тоді більшовики вже є...

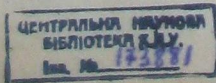
— Авжеж, є — бурчить Муравіов. — Твої всі друзі. Вони собі очі попрогледжу-

ють, тебе дожидаючись.

— Правда? — радісно звертається до нас Хіжняков.

— Правда. Ось тільки ніяк про землю говорити не можемо. До всього нутром

відчули, а до землі не зуміли як слід підійти. За єс - ерами тяглися.



— Тепер все ясно, все урозумів,— сміється Ананченко.— Ех, братця, як хороше буде на земельці попрацювати. Головань ваш Ленін. Він серце мужика зрозумів.

— Що й казати,— підтакують голоси.

— Миритися треба...

— Землю відібрати, фабрики...

— Самим хазяйнувати...

— Це правильно...

— Більшовики — вони правильно кажуть...

Гомін більшає. У ньому — вибух нових думок. Геть за північ не вшухають розмови Хіжняков викликає Чревова, мене, Івана і Мухіна.

Сідаємо на смереку.

Густі присмерки оповивають все довкола.

Вилискують лише «козячі ножки».

Сидимо мовчки, вслухаючись у темряву, що дедалі гущішає.

— Митьо, а де Бійців,— перериває мовчанку Приходько.

— Затримався у штабі корпусу. А нам, хлопці, треба починати орудувати.

— Оце було б діло, круту б кашу заварили...

— Час уже. Нічого ждати. Пізно почали, чорт забирай. Он в багатьох полках у нас навіть офіцерів порозганяли. Самі начальство вибирають... Нам треба тепер дружні організовуватися. Вплив завойовувати. Сами перед, з комітетів всю навалоч повинні кидати, переобрати нові комітети. Ес - ерам війну оголосити.

— Це правильно,— перериває Іван.— А в мене є така думка.

— Яка?

— Та ось. Салдати все бояться, що без них землю ділити вдома почнуть. Боятися і того, що може вдома не здогадаються. Які б не міцні були в нас ес - ери, а всеж перемоги їм треба. Ось я думаю собі — вирядити треба ходоків.

— Куди?— перериває Чревов.

— А додому. Нехай підуть, розкажуть, що салдати про землю дуже турбуються. Зробимо це — одразу ес - ерів зіб'ємо.

— А й справді. Треба сьогодні ж кількох хлопців потихеньку вирядити. Мусимо їм їхати в першу чергу.

— Щож, я, як люди скажуть. Скажете, щоб їхати — поїду,— спокійно озивається Мухін.

— Поїдеш. Візьмеш Шкурбу та ще кількох. Треба тільки їх добре накачати. До пізньої ночі наставляємо Мухіна, Шкурбу, Іванченка і Кузьміна:

— Тож пам'ятайте, треба починати поділ. Відібрати землю у панів. Тримати сторожко. Війна не закінчилася. Вона ще тільки починається в нас...

Слухняно вбирають у себе ходоки ці близькі їм думки і на світанку зникають з рота.

Увечорі Чревов доповідає Іванюкові, що зникло четверо салдатів.

Іванюк скаженіє.

— Розбестив нарід!— кричить він.— Баляси точать! У большаків граєш...

— Не граю, а насправжки,— холодно відрубує чотовий.

— Буде вам... постривай...

— Побачимо,— спокійно згоджується Чревов.

Від цього спокою уривається терпець Іванюкові.

— Диви, чотовий, погано закінчуєш...

— Нічого, фельдфебелю, виживу.

Чревов повертається і йде геть з шанцю.

На обличчі йому гадючяться посмішка.

ЗНОВУ ДУБИНА

Ритмічно постукують колеса на стиках.

Довгою червоною стрічкою звивається вантажний поїзд. Мигають крізь відчинені двері вагона півзруйновані села, шанці, зарослі травом.

У вагоні задуха. Нас тут багато з різних полків. Ідуть усі: хто у відпустку, хто в командировку. Я їду по бібліотеку і гармонію для полку. На станціях всі вибігають

онів, шукаючи поїзду, що піде раніше за наш. Іноді ці розшуки бувають успішні. І штурмом беруться вагони, буфери, дахи.

Відпускні строки такі короткі — десять, од сили дванадцять днів. Чого ж дивуєшся, коли кожен б'ється, як той лев, за місцину, бодай навіть на буферах.

Салдати приловчились. Дошка, що править у вагонах замість полу, кладеться на вери, і сидіння готове. Спустивши ноги, тримаючись за клямри, йдуть салдати додому буферах, або зовсім по — панському — на дахах. Тепло і не задушно.

Поїзд перетворився на мітинг на колесах. Дискутують геть усі невпинно і запально. Нові суперечники — ес-ери. Вони дискутують до запаморочення, галасують, ніби самі намагаються в галасі та зливі слів потопити свої хиби. Упевнено, хоч і маню поводитися більшовики. Гострим словом, руба поставленим питанням переміють у дискусіях. Тільки до вечора вщуває мітинг, заспокоюється найневгамовніші куланти. М'які весняні вечори навіюють на всіх мирний настрій. Співають то в поїзді, то в другому кінці поїзда.

Під звуки пісні всі полинають думками ген-ген далеко.

— А що вдома робиться, що в Росії?

* * *

Яскравим соняшним днем зустрічає нас колишній австрійський кордон. Поїзд, котлячи та брязкаючи, завмирає біля станції. На пероні натовп. Похачем, скочившись з дахів та буферів, розминаючи потерпілі ноги, всі мчать до вокзалу.

— Привіт фронтівикам, привіт оборонцям революції!.. лунає зненацька з перону. Земгусар гістерично й несамовито вигукує слова привітання.

— Ура - а - а!.. у відповідь лунає до вокзалі.

Салдати зніяковіли, збентежені. Нам тиснуть руки, з повагом оглядають відзнаки, перебіг про щось говорять.

Говорять багато. Ледве протискуємось до вокзалу. Натовп іде за нами.

— Браток, ходімо до першої кляси... Зроду - віку там не бував, — каже до мене сусіда на даху. Очі йому запально блищать на веснянкуватому обличчі, задержують мій кірпатому.

— Ходім.

Всі столи в залі першої кляси зайнято. Повсюди офіцери, земгусари, причепурені ладі.

— Диви, все як і раніше, — розчаровано протягує мій супутник. — Самі пани... одного салдата.

Ми нерішуче зупиняємось у проході, не знаючи, куди податися. Офіціанти раз-раз штовхають нас, хапливо пробігаючи з таями, угодливо вихиляючись біля столів. Я пропоную піти звідси, але мій супутник упертий.

— Пострівай.

Він упевнено йде вперед, тягнучи мене за собою. Біля столика, де сидить земгусар, так бурхливо привітав нас на пероні, мій супутник затримується. За столом летиться журна, невимущена розмова. Земгусар сидить з двома дамами.

— Де тут харчовий пункт? — нахилиється мій супутник до земгусара.

— Не знаю, — гідливо відмахується рукою земгусар. — І прощу до мене не звертатися. Ви нижній чин і повинні знати...

Обидві дами регочуть...

Мій супутник не кваплячись скидає торбину з плеч, сідає на підлогу й починає чистити чобіт. Спокійно, не торопко розмотує він онучу, стріпую її, акуратно вишарпує надіну частину стільця однієї з дам та береться до другого чобота. За столом всі наче зашпеліли.

— Це нечуване зухвальство, — стямившись вигукує земгусар.

— Чево? — ніби не розуміючи, питається мій супутник.

— Яке право маєте! — злоститься земгусар.

— Та ми ж захисники революції. Самі нас призначили, а потім — «ви нижній чин»!

Знаєш ти, що ось ці онучі зогнили на фронті, на обороні тебе та твоїх бабок...

— Та це ж більшовик!.. — розпачливо верескнули дами, схоплюючись з місця.

— Ми за революцію не бучим слівцем, а головою. Он земляк, — показує мій

спутник на мене,— може забув навіть як на стільці сидять, а ти не здогадався йом місце дати.

Земгусар сторопіло підводиться з стільця і біжить слідом за своїми дамами.

— Сідай, земляче! Поласуємо, чайку вип'ємо,— спокійно, не всміхаючись припрошує мене мій супутник.— Революція для нас, а їм... дуля з медом.

Дивлюся на присутніх. У всіх похмурі обличчя. Офіцери намагаються удавати нібито нічого не бачили, цивільні докірливо похитують головами. Офіціанти угодливо всміхаючись до офіцерів, розчиняють навістіж вікна. До вокзалу вдирається гомін перону, гудіння паротягів, брязкіт зчеплених вагонів. Брудні, подерті шансєві ону плещуться під теплим вітерцем кві.невим. Мій супутник не замовкає ні на хвилину. Він все ще сповнений образи, якої завдав йому земгусар.

— Жевжик нещасний. Його б до нас, у шанці на Чорну Гору, показала б йом братва, а то ось тобі: ви нижній чин і воопче. Ех, матері його ковінька!.. Покажемо ш тобі нижніх чинів. Ех, товаришу Шестірка, усміхнись і до нас, не все для офіцерів, повертається він зненацька до офіціанта, що пробігав мимо.

Той аж оторопів.

— Чого вирячився?.. Гони нам по шклянці чаю, та щоб міцний був.

Непомітно минають хвилини. Часпиття затягується. Шклянка по шклянці, п'єш чай за шансєвим звичаєм міцний гарячий чай.

Офіціант з прихованою ненавистю дивиться на мого супутника, що замовляє з ним порушним спокоєм ще чаю.

У залі тепло, охайно. Після фронту вокзал здається нам найвиборнішим у світі місцем.

— Сказано, перша кляса, пани вміють відокремлюватися,— каже мій сусіда.

— Добре було б отак пожити хоча б з півроку.

Повз вікна, важко форхаючи, пропливає паротяг.

— Годі, ходімо, може — якийсь поїзд піде.

Виходимо на перон. Скрізь, куди око сягає, розмістилися салдати. Лежать, сидять, стоять, лускають насіння і провадять нескінченні розмови.

За рогом станційної будови невеличкий садок. Розбухли бруньки дерев, зелені моріжок, що пробивається крізь відталу землю, валяють до себе. Поїзду немає й поки не передбачається. Не змовляючись, повертаємо з перону в садок, і там розмістившись під деревом, гріємося під пестливим соняшним промінням. Лежимо мовчки, кожний нервом вибираючи заспокоїливу тишу. Потроху починається розмова. Василь Буйносо так звуть мого нового приятеля, дізнавшись, що я вже понад два роки на фронті, весело сміється.

— Чого це ти?..

— Та ось бач, згадав як я того жевжика тобою підкузьмив. Не помилився. Ти напевне забув, як на стільці сидіти.

— Не люблю їх. Не люблю!— скрикує він зненацька з приглушеною запеклістю.

— Гадаєш, може, що я ставлюсь до війни як до лиха, богом посланого за наших гріхів? Не - є. Я її причину знаю. Добре знаю. Хрестика з глухого села це можна підрудити, а мене, шахтаря, не піддурш. Знаю, задля чієї калити воюємо. Знаю, нчий крові вони наживаються.

Тремтливими від хвилювання пальцями загортає цигарку.

— Року ще немає, як забрали мене з рудні з Донецького басейну. Працювати погано було. Гірше, як худобі було нам. Не витримали — застрайкували. А там, знаєш, як у Донецькому басейні. Шахта від шахти недалеко. Поширилась чутка про настрайк, і пішли страйкувати рудня за руднею. Скрізь жисть проклята.

«Ну, застрайкували. Обговорювати вимоги треба, збалакатись треба, єдиний дуп підтримувати. Обрали таке місце між шахтами, прозвали його «святим місцем». Щодня з усіх рудень тягнуться до нього робітники.

«Трималися добре. Сам губернатор до нас приїздив, всіляко страхав, а ми тримаємось. Не здаються шахтарі, кріпкий нарід. Настало наше свято — перше травня. Одсвяткували його на руднях, як слід, а другого дня знову до «святого місця» сунули. Хазяї козаків викликали. Їземо ото з рудні, поліція напередим, а позаду дві чоти піхоти поставлено, і козаки тут таки. Вийшов попереду поручник, гладжений такий»

дистий, як той сунчик земгусар. «Пр - о - зійдись!..» Ми з нього сміятися. А він поповідь:— вогонь.

Першим випалом убили чотирьох, двадцятьох поранило, ми навтьоки. Поліція й си за нами. А потім почали виказувати. Чоловіка мабуть сто заарештували, дали одну колодою і погнали за тридцять верстов до повітового міста. Били нас тою, били боляче, а хто падав, того до конячого хвоста прив'язували й тягли... відтоді і злість моя до них... Злість безжальна... Тепер їду знову до Горлівки. Ми мені товариші, що пам'ятника на «святому місці» поставлять. Хочу сам поди-ся»...

— А ти куди?— питається в мене Василь.

— Я до С... по бібліотеку для полку.

— Це діло.

До перону підійшов якийсь поїзд. Ми схоплюємося й кидаємося до вагонів. Цього мені повелося. Поїзд їде до С. Міцно стискаючи руку Василеві, я здираюся на дах. Тільки хвилин, і станція зникає з очей.

* * *

Пізньої ночі блукаю знайомими завулками до Івана Федоровича Приходька. Біля ки тим самим хрипким гавкотінням зустрічає мене Шарик. Зійшовши приступками, шлюся в двері. У вікні спалахує вогник.

— Хто там?

— Називаю себе, і за мить мене обіймають теплі руки Івана Федоровича.

— Заходь, Аніка - Воїн, заходь, покажись,— привітно запрошує Іван Федорович.— й ще.

Ігритий променистим поглядом Оксани, почуваю себе з першої ж хвилини, як... В розповіді про фронт, про те як сприйняли революцію салдати, про братання, відступи офіцерів швидко минає час.

— А що в запіллі?

— Сам побачиш. Кепська справа. Для нас нічого не змінилося.

— А як ви,— самовизначилися?— питається Оксана.

— Самовизначився... Більшовик, так само, як і Іван.

— Яблуко від яблуні недалеко падає,— задоволено всміхається Іван Федорович.— Ждемо, що сьогодні має приїхати Лука Ковалів,— пам'ятаєш його?

— Ще б пак, не пам'ятати. Треба буде з ним погомоніти.

— Погомонити. Ждемо щохвилини. Він пращое серед військових частин,— озива-Оксана:— Пише, що виряджають його до прифронтової смуги.

Розмова затяглася, переривас її тільки кукурікання півнів.

— Спа - ти треба, а то на роботу спізнюся,— каже Іван Федорович.— Ти, Оксано, несть гостя можеш узавтра прогуляти, а я піду.

Але поснути не вдається. Тільки - но сплющилися повіки, як стукотіння в двері зусило стрепенутися. Зачувся бадьорий голос. То приїхав Лука Ковалів. При-лі лампи встигаю помітити, що він постарішав. Кутки очей взялися павутинням щок. Тільки палкі очі дивляться, як і передніше, бадьоро й молодю. Ковалів піддав справжньому іспитові. Засипав мене вогнем рішучих, гостро поставлених запитань. Відповіді, видно, задовольняють його. Вже розвиднілося. Перше проміння сонця падається у відчинене вікно.

Оксана роздмухала самовар, і за часм не вщухає розмова. Лука привіз багато новин. Тільки третього дні закінчилася конференція більшовиків. Її ухвали цікавлять усіх. Докладно розтовкмачує все, що стосується війни, ставлення до тимчасового уряду до земельного питання. Кожне слово Ковалева помагає мені виразніше оформляти свої думки. Жадібно схоплюю все, що стосується причин війни. Це вже не розплив-ні відомості про наживу буржуазії, а конкретні, вкладені в цифри, в логіку класової боротьби, дані. Це не ерц - герц - перц — це «війна, що її ведуть капіталісти за поділ світу від панування над світом, за ринки фінансового капіталу, ради приборкання інших народів. Перекраювання всієї світової мапи в інтересах капіталу — і на цьому мир з самоцілі перетворюється в зняряддя».

— Мир, отже не самоціль. Мир — це засіб до того, щоб здихатися раз на завжди буржуазії, яка породжує війну,— кажу я.

— У нас до того є всі можливості тепер.

— А як досягти миру?

— Брататися на фронті, щоб мир виборювали самі салдати. Вірити урядові можна.

— Ми й не віримо. Читали листа Мілюковкіна.

Останні слова мимохідь викликають посмішку на моїх устах.

— Чого ви всміхаєтесь?— питає Оксана.

Яповідаю про суперечки Івана з Біляєвим, про наші зустрічі з німцями.

— Це добре,— каже Лука.— Ти послухай, що «Правда» пише:

«... Ми домагаємося, щоб братання не обмежувалося балачками про взагалі, а переходило до обговорення ясної політичної програми, до обговорення питання як кінчати війну, як повалити ярмо капіталістів, що почали війну і загибуть її досі...»

* * *

Ковалів, Оксана і я йдемо опівдні до міста. Місто живе на повне життям. Пишуть оздоблені вітрини крамниць, купками височіє різне істивне. Кав'ярні переповнені. У відчинені вікна бачимо ситі відгородані пики. Вулицями мчать козири, автомобілі. Пішоходи сповнені офіцерів і земгусарів, що снують без діла.

— Скільки їх окопалося в запіллі!— обурююся,— з фронту тікають. Тут тільки прохолоджуються.

— Такі на фронт не скоро потраплять. Буржуазія держиться за них. Вони зараз потрібні.

Що ближче до центру, то галасливіше на вулицях, то багатші вітрини.

— Он, бач, понавіставляли,— каже Лука:— Купуй що заманеться. А втім наших братові це не по кишені. Зате буржуазія живе на всю губу. А робітник... Робітник нічого з революції не має. Восьмигодинний робітний день — у проєкті. Надвишку, над нею б'ються вже півроку — і не думають давати. Бідує робітник. Ні, наша революція ще попереду.

Останні слова Луки заглушило ревіння автомобільного гудка. Повз нас пролетів автомобіль. Я встиг помітити земгусара, що сидів там розвальцем.

— Пізнали?— спитала Оксана.

— Ні.

— Та це ж Васильїв. Пригадуєте, ви ж до них у гості ходили, а потім відпльовувалися?..

— Невже, Васильїв?

— Той самий... Збагатів за війну, нажився. Цілий квартал власних будинків, баскі коні, автомобілі. Папаша, той тільки на рисаках їздить: удень сірий, уночі в роший. Синки на машинах.

— Запілля живе в лихоманці і лихоманка ця б'є трудящих,— тихо ронить довгий мовчанці Оксана:— Але цьому буде край.

На перехресті прощаємось. Я вирішив піти до касарень, пошукати знайомих.

На величезному подвір'ї касарень все по-старому. Те ж саме гімнастичне приладдя, ті ж столи й лави перед корпусами. Нове — тільки трибуни посеред двору. Сьогодні неділя і салдати вільні від занять. Вони тиняються по двору, збираються купками. Питаю, де комітет. Молоденький салдатик охоче проводить мене туди.

У великій кімнаті, де рясніє плякатами «позики свободи», натовп.

Протискуюся вперед і... мов укопаний, зупиняюся перед столом. Широко розкинувши ноги, розвалившись у м'якому фотелі, з ніг до голови вбраний у все нове, перемною сидить мій колишній ворог, унтер Дубина. Його круглий лиснявий вид так і пахне самовтіхою. Він пиховито розмовляє з якимсь салдатом.

— Кажеш, замало сала в казан кладуть?— питає він:— Ну, то нічого. Зараз про революцію треба дбати, а не про сало.

— Салдати хвилюються...

— А ти їх налякай фронтом, враз заспокоюється.

Я не витримую.

— Ладен лякати — сам би поїхав!..

— А ти хто такий будеш? — нахабно озивається Дубина, — думаєш, як Георгій грудях, так вже цаца ціла. Тебе не звали, то й не рипайся.

— Не звали, це правда, забули. Та ось сам прийшов, — запалююся я: — А хто я — і краще знати, громадянин Дубино. Твій і капітана Касірова хрещеник. Признав. Дубина відкидає голову ніби від поштовху. У кімнаті запанувала напружена чанка.

— Пізнав?..

— Нну, пізнав, — через силу протягує Дубина. — Ну, здоров.

Протягує мені руку. На виду його вже нема попередньої самовтіхи.

Я не беру простягнутої руки.

— Що тут робиш?

Дубина знітився.

— А як же, заступає голову батальйонного комітету, — зле промовляє салдат, допіру розмовляв з Дубиною.

— Ого - го, навіть голови комітету. Поганий, значить, у вас комітет, погано революцію бороните.

— Та ми всі тут перельотні, — нехить озивається хтось з кутка.

— А що з того, що «перельотні». І ми на фронті не вічні, а Дубин до комітету не каємо.

— На фронті і ми інакше чинили б, — озивається той самий голос, — а тут, братіку, кша справа.

— Виходь сюди, чого в кутку ховаєшся!.. Не бійся.

До мене присувається худорлявий маленький салдат.

— Що ж, познайомимось, шіснадцята, — всміхаюся, натякаючи на малий зріст паша.

— Гарбуз, Микола Гарбуз, — називає він себе.

— То як, браток, у вас ведеться?

— Діли такі, що гірше бути не може.

— Чого ж мовчите?

— А що робить?..

— От про це й помізкуй.

Новина про те, що робиться в комітеті, мабуть поширилась по всьому подвір'ї. До нати пнеться сила салдатів.

— Ходімо на двір!.. Мітинг починай. Хай фронтовик усім розкаже, — лунають усиль голоси.

Я, Гарбуз і салдат, що говорив з Дубиною (це, виявилось, був голова сотенного ітету шостої сотні), — радімося якусь мить.

— Справа серйозна, хлопці, кажу я, — буде підтримка?

— Не сумлівайся, — каже Гарбуз. — Накипіло так, що далі нікуди. Городовики жандарі в комітетах. Цивільних до полку нікого не пускають.

— Як так, то ходімо. Починайте мітинг!..

Подаємося до трибуни. Двір рясніє салдатами. Я і Гарбуз сходимо на трибуну. ом за нами лізе Дубина. Ідемо до поруччів, але Дубина випереджає нас.

— Мітинг забороняю іменем батальйонного комітету! — кричить він.

— Роти затулити хочеш? — кричить в одвіт Гарбуз, — а дзуськи, годі. Не хочеш розпочинати, мітинг, його вишануємо, — каже він, показуючи на мене.

Виходжу наперед. Коротко оповідаю про те, що робиться на фронті, кажу про кале Дубини, про те, як він знущався з салдатів.

— І ось тепер Дубина комітетчик. Це ганьба для революційної армії. Вимести його. Вести геть усіх жандарів та городовиків. Комітети — це наша зброя і не можна давати ру рук ворогів революції.

Гарбуз, виступивши після мене, ще більш розпалює мітингову атмосферу.

— Навіщо тримати жандарів і поліцейських тут? Чи не заміряється хтось повер- на старе? Аджеж ми нічого ще від революції не бачили. Землі не дають, миру не дають, а городовики та кадрові верховодять усім у полку. До чого це все? Вони

нас обплутали. Ось, дивіться, робітникові чи там іншому цивільному підступити до касарень не можна, зараз виженуть. Питаюся, до чого це все?

— Видима річ, до чого,— кричать салдати.

— То ж чи не час кінчати нам! Не то прокинешся одної чудової днини,— і поцейський знову сяде тобі на шию, а жандар знову штовхатиме тебе до теплушки, швидше на фронт впровадити.

— Постривай,— дозволь, я слово скажу,— перебиває Гарбузеві якийсь салдат подертій, накинутій на плечі шинелі. Він сходить приступками на трибуну і, люто рмахуючи руками, волає:

— Анархісти, га!.. Будь що, то й анархіст... Це так наш Дубина, замісник голо комітету. А що воно таке, анархіст, за його думкою? Геть, значит, всяку владу. М колку забрали, а Дубині кривда. То ось, по-його, ніякої влади не треба. Ні!.. Цей та номер не вийде. Влада радам, а щоб ти її відчув, маю я пропозицію вирядити всіх шкурних кадрів, городовиків і жандарів на фронт, очистити тутки комітети і стійко боронити владу рад.

Громові вигуки «ура» заглушують його промову. Один по одному сходять на трибуну салдати. За годину мітинг кінчається. Резолюція ясна, тверда і стисла.

«Шкур-кадровиків, що знушались з рядового салдата, городовиків та жандарів, які є вороги трудящих, що повстанням взяли владу до своїх рук,— вирядити на фронт, щоб не припускати утворення окремих полків з шкур».

Зостаюся ночувати в касарні. Розказую про братання, та, що німецьке командвання так само, як і наше, проти братання, про комітети, про те, як виряджаємо ходати на батьківщину, як ставитися фронтовик до миру.

— Багато ще роботи,— каже Гарбуз,— але то нічого, витримаємо. А ти більше вики?

— Більшовик.

— То ж то й воно, одразу пізнав.

— А ти зв'язаний з організацією?

— Дак вони ж, оті шкури, не дають. Тепер зв'яжемося.

Уранці переобирають комітети. Гарбуза обрано на голову батальйонного комітету. Цілий день обговорюємо плян роботи. Пізно ввечері лаптуюся йти.

Далеко за касарні проводжає мене Гарбуз.

— Диви, кажу до нього,— коли треба буде, повідом — негайно допоможемо. Тільки опівночі повернувся додому. Відчиняю двері і зустрічаю налякані Оксани.

— Що трапилося?

— Ви звідки приїхали?— чути голос з кутка.

Тільки тепер помічаю в кімнаті двох з гвинтівками в руках.

— З фронту, з Карпат.

— Навіщо приїхали?

Прогулялись... А ви власно хто такі будете?

— Шануйсь! Без фамільярностей, тут міліція.

— Міліція? А поводитесь так, ніби поліція.

— Годі! — кричить нічний гість, вдаряючи прикладом об підлогу.

— Ось тобі наказ: негайно виїхати за межі міста... Щоб завтра духу твого не було, інакше бо заарештуємо!..

І не давши мені з'явитися, міліція залишає кімнату.

Оксана розпитує, де я занастився.

— Це добре. Правильно,— вислухавши мене, каже Оксана.— А поїхати все доведеться. Ми теж узавтра з Лукою їдемо до Кам'янець-Подільського.

— Ось разом і поїдемо. До Кам'янця з вами, а далі сам. Головно, не журитися. Наша візьме гору. Будемо до кінця битися. За пролетарську!

— За пролетарську! — повторює Оксана, міцно стискуючи мені руку.

(Далі буде)

ЛИСТИ

ПЕРШИЙ ЛИСТ

Здоров, Михайле. Друже, здоров!
Здоров, гаде! Не забув часом?
Я, оце лиш, з далекої дороги,
власне з важкої, бо тепло й квасить.
Іздив на Хутір нашої сільради;
найшли в куркуля три ями пшениці.
Ще й плаче, падлюка! Аж досадно!
Вже б мовчав, а то аж вицвів...
Це, ясно, радість. Пудів — сотні!
От. А ти кажеш... Слухай, Михайле!
Ясно, ти знаєш Ковалівську Мотю.
І от... Розповісти, чи хай йому?
Ні, розповім. Я з Мотею, тою...
Ніяк. Тю!.. Дивись ти!
Ми комсомолом прикріплені обое;
Мотя по хлібу до п'ятої дільниці,
а мені пів села.
Від Балки до Ставу.
А тепер глитайня, як гадюччя, зла
і Моті під ноги колодку підставили.
Пам'ятаєш, де в нас Могила Царева.
Ото туди, щоночі, вивозили хліб,
а перед Мотею ревіли ревма,
щоб переконати — немає ніби.
Чорти кожущані, прилили сльозами
Мотрині чуття і зір.
І доки Мотя збирала грами,
Заховали, дукачі, сотні возів.
Ми, звичайно, знайшли. Як же!
Пшениця в нас, але Мотя — ні;
приймемо знов, як себе покаже.
Партії не потрібна така зміна.
Я поставив на бюрі питання про неї.
Мій обов'язок. Я ж — секретар.
А серце, інколи, повниться гризнею,
так голодні коні гризуть корита...
Тільки це рідко. Про це не зараз...
Черкни пару слів. Пиши про себе.
Вітання від Кошового Назара.
Твій Хведір Загреба.

ЛИСТ ДРУГИЙ

Як маєшся, Михасю? Привіт!
Як з твоєю збіркою поезій?
Михайле, напиши вірша. Не про вітер —
напиши про тверезість.
Напиши, як комсомольцям її єднати
з комсомольським вогнем і запалом.
Інакше, штурм наш і натиск
ним не буде. Я впала...
Ще тобі не писав Хведір?
Я знаю, тобі він напише. Правда ж?
А в мене голова — галасливий хедер.
Не змалювати її ніяким Рембрандтам.
Та це все не те. Три роки рівно
пробула в комсомолі, як один день.
І як мені, Михайле, біль стримати,
коли в голові отак гуде?
Ще й Хведір, ніби пропав, навмисне.
Вже тиждень не бачила. Мене з дільниці
зняли. І висне
моє життя якоюсь дурницею...
Це, останнє, зараз набігло. З листом...
Я знаю: нема багатьох шляхів.—
Є один. І, будь певний, невтомно
ще боротимусь і я за хліб.
Несу кару, бо помилилася. Так.
Бо комсомол Ленінським буде доти,
дисципліну доки знатиме кожен юнак...

Коваль Мотя.

Лютий — 32

МОЯ ВІДПОВІДЬ

Пробачте, Хведоре і Мотю,
що пишу листівку, і коротко.
Завтра виїзду. Був на зльоті.
Лиш відвідав батька хворого.
Ще раз пробачте, і не лайтеся, друзі,
що пишу через три місяці і так мало.
Весь час на хлібі в Широкому Лузі,
а зараз — посівна.

Ваш — *Михайло.*

БРИГАДА

(Оповідання)

Груша Бурова довго пам'ятатиме день третього березня. Такі дні рідко бувають у літній людини.

Коли Груша вранці прийшла до коровника, щоб разом з своєю бригадою починати доїти корови, її несприємно вразила тиша на фермі. Мотор, що завжди вітав її веселим, ритмічним стуком, чомусь сьогодні мовчав. Тому ферма здавалася німою, мертвою.

Груша прискорила кроки. Заирнула у машинний відділ. Там моторист розбирав мотор. Він сам не міг упоратися біля розбирання складної машини, сердито лаявся адресу своїх помічників, що сплять ще й досі і не з'явилися на роботу саме тоді, коли сталася аварія.

— Не раніш, як завтра вранці пустимо, — кинув він з явним незадоволенням на погляд Груші, чи піде машина.

Становище ускладнялося. 280 молочних корів лишаються на цілу добу не видосні. Зрадницьки прискорював свій біг.

— Що робити? Шукати дівчат? Та їх же найменше треба ще з 15, окрім її бригади. Груша кинулась до робіткому. На дверях, як і завжди, висів замок; голова робітника не дуже любив приходити на роботу зранку. Заглянула до дільничої контори — пусто. Завідувач виїхав на степ і раніш як о 12 не буде.

Ферма стоїть на хуторі. До центральної контори далеко. Поки збігаєш туди й назад, пройде чимало часу. Та й що з того. Дівчат однаково не знайти тепер.

Треба щось робити самій. Але де ж і в чому вихід?

— Доїти самим, руками, — вирішила Груша, і її злякала ця думка. 280 корів, а доїти тільки чотири. Не впораємося ніколи. Де видно, щоб одна доярка 70 корів доїла:

Від короварень долітало турботне мукання корів. Звичні доїтися завжди в один раз, вони турбувалися і не хотіли спокійно стояти.

* * *

Переступивши поріг доїльної залі, Груша побачила невеличку купку людей. Це була Грушина бригада, що складалася з 3 дівчат доярок, та зоотехнік.

Поміж дівчатами та техніком ішла суперечка. Він умовляв їх доїти руками: — Машина зіпсувалася і раніш, як завтра вранці, не піде, людей на підмогу дістати ніде, тепер посівкампанія.

Дівчата відмовлялися: — Це неможливо — твердили вони. — Одна доярка не може доїти 20 корів. Ідіть шукайте дівчат. Ми самі однаково доїти не будемо, — гукнула Євелева, коли Груша саме наближалася до гурту. Технік замовк і почав скручувати шнурку. Притишуючи кроки, Груша підійшла до бригади.

— Так ото ідіть, поки раніш, шукати людей. Утрюх з такою роботою не вправимося, — ще раз повторила технікові Юнашова.

— А чому «утрюх»? Вас же четверо. Треба рахувати й Грушу, — махаючи рукою, відкинув зоотехнік.

— Діждетесь, щоб вона доїла корови. Вона ж бригадирша — начальниця.

— Не розписуйся за грамотних, краще підемо на роботу, втрутилася Груша.

— Іч, ударниця! Комсомо - о - олка! — вигукнула Юнашова.

— і чого б ото я морочив голову і собі, й другим,— підійшов старий коров'ячий.
Енгельс:— Йшли б краще бралися до роботи. Не стояти ж коровам недоєним.
— І він ще підпругається!— з серцем вигукнули дівчата.
— А що ж ти гадаєш,— злякаюся? Давайте гуртом підемо доїти.
— До - і - і - ти,— перекинула з кумедною гримасою Юнашова.
— Ось їди ти та й дій,— і рукою вказала на бугая. Всі зареготали.
— Облиште сміятись,— осторонившись від вагонетки, що саме пробігла, вимовив Груша і взяла дійницю.— Гайда на роботу!

Дівчата, приголомшені рішучістю Груші, з явним незадоволенням, проте без заперечень, рушили за нею.

Соняшне проміння заглядало у маленькі вікна доїльної залі, дробилося на білім залізі дійниць, бідонів.

У доїльній залі ставало щось 50 корів. Їх прив'язували на обидва боки у дві лави. Вгорі над головами корів прокладені труби пневматичного смоку з мідними краниками біля кожної. До цих краників робітниця приєднують гумові рури компресаторів (апарати, що ним доять корови).

Таким чином, як машина справна, робітниця треба тільки наглядати за роботою компресатора і переносити його від одної корови до другої. Тепер доводилося повертатися до прагматичного способу і це найбільше лютувало дівчат.

Груша після кожної нової партії корів дивилася на годинника, що висів посередині залі на стовпі.

— За 15 хвилин ми здоїли тільки по дві корови,— підрахувала Груша. Якщо й так далі, то раніш, як за 15 годин, не впораємось.

Більше за все її турбувала робота подруг. Вони не прискорювали темпів, навпаки, дедалі більше відставали від неї, щось бурчали і сердито гукали на тварин. Треба було щось робити.

Коли Груша здоїла Червону Німку, вона не взяла наступної у лаві, а пересіла на Кошелячку.

— Слухай, Кошелячка, давай будемо працювати на змагання.

У відповідь неясне, незадоволене бурчання. Але Груша не відступала. Мовчки, проте швидко здійшав свою корову, вона випросталась і, відкидаючи волосся з лоба, з усмішкою кинула:

— Ех, ти, а ще задавалася, що краще тебе ніхто не здоїть. Я ось уже другу здоїла кінчую, а ти ще й одної не здоїла.

Кошелячок була міцна дівчина. В роботі все в неї ладилось. Але сьогодні зоотехніки своїми нудними розмовами нав'яз їй якийсь одворот од роботи. Та й, сказати по правді, не хотілося переходити знову до ручної роботи. Та кепкування Груші зворушило Кошелячок і в неї прокинулася гордість робітниці.

— А ти пожди, не дуже заривайся. Ось закінчу цю, а потім почнемо разом, то побачимо хто кого.

Наступну пару розпочали доїти вони разом за командою Кошелячок — «починай». Сиділи вони спина до спини майже торкаючись одна одної. Юнашова й Приходько мовчки спостерігали збоку. Корови попалися не з однаковим удаєм: у Груші якраз туга, а в Німки Німка. Кошелячок перемагала: вона вже закінчила доїти, а її «суперниця» мусіла працювати кілька хвилин.

— Я вже!— весело підвелася Кошелячок,— може на буксир узяти?

— Байдуже, підбоджи з буксиром. Ще до вечора далеко. А якщо відстану, од бугая не відмовлюсь.

Робота кипіла. В наступних партіях перемога перейшла до Груші. Це ще більше підбадьорювало Кошелячок, і вона вже зовсім серйозно і настирливо прагнула відвоювати свою першість. Їй захопила робота. Про втому не могло бути й мови. Її долоні звисли стискалися. Не дарма її в свій час, як ще не було машини, за першу доярку вважали. Швидкість роботи збільшувалася щохвилини.

Грушу саму захопило змагання і на перший час вона зовсім забула про останню партію дівчат. Коли вона закінчувала п'ятнадцяту корову і глянула на годинника, стрілка підкрадалася до 11. Прийшов Енгельс.

— Слухай, Грушо, що будемо робити? Ходив я в робітком, просив підмоги, але деї ніде дістати не можна — всі в полі, а корови ревуть, хвилюються.

Груша на це зовнішнє - спокійно:

— Ну що ж, коли решта не зрозуміє складності становища і коли всі вони дружньо візьмуться за роботу — буде біда. Ясно. Отже...

Злила молоко в бідон, оберла руки хвартухом:

— Ну, дівчатка, — звернулась вона до бригади, — на десять хвилин перерва. Відпинок, а там знову за роботу. А зараз невеличка виробнича нарада.

— Так от, дівчатка, погане діло. Вже 11 - та година, а ми ще виконали тільки п'ять роботи. Так далі не можна. Нам треба дойти на годину 35 корів, а ми доїмо менш.

— Ясно, більше не здоїмо, коли вони симулюють, — втрутилась Кошелюк Віра — я викликаю тебе, Юнаша, на змагання. І якщо ти відстанеш, так я розкажу тоді увечері, яка ти ударниця.

— А ти не язози! Хто це бачив, щоб таку роботу виконати?! Це непосильно... Я й стараюся, та з шкури не вископичиш.

Проте, Приходькова схилилася на бік двох перших і, кепкуючи з упертості Юнаш, вони утрюх піділи до трьох корів уряд і дружньо замигтіли руками над білими ніцями. Молоко веселими струмками шуршало по білому цинковій відерці.

Юнашова лишилась сама. Стало не по собі. Страшенно неприємно, що не дала їй подругам. Не хотіла подати виду, що вона жалкує. Згодиться зараз — почнуть ятися. Ні, не піддамся. Я їм доведу, як треба працювати. От тоді побачимо, хто з краще працює. І у відповідь на виклик сердито Приходьковій кинула:

— Я і без змагання швидше вашого роблю.

— Далеко кудому до зайця, — вигукнула Кошелюк. — Ми тебе скоро на буксирі вемо, а ще розп'ятувала, що в Шепетівській фермі премії брала...

— Мабуть, за симуляцію... — з реготом підхопила Приходькова.

Тут Юнашова не витримала.

— Хто симулянтка? І воно ще трепиться. Давай зараз поділимо усіх корів попо- я вдвох з Кошелючкою, а ти з Грушею, і побачимо — хто швидше. Будете ви бідні. Виклик прийнято. Четверо дівчат розбилися на дві групи і дружно взялися до ти. Робота кипіла. Хлопці ледве встигали одвозити бідони з молоком на холодильник.

— Ну й дівчата! Женуть молоко не гірше од машин. Якщо так працюватимете, адміністрація машину не схоче лагодити, — сміявся задоволений Енгельс, змінюючи з ручними нову партію корів.

Відпочивши в перерві, поки Енгельс прив'язував до ясел тварину, бригада ще з шим завзяттям бралася до роботи і через півгодини дівчата бадьоро гукали на ельса:

— Готові, давай інших!

Тільки в полудень прибіг засапаний зоотехнік і сповістив, що є можливість зняти ультиваторів кілька дівчат, які погодилися ліквідувати прорив на молочній фермі. Бригада зустріла цю пропозицію призирилим сміхом.

Лишилась тільки одна партія корів, а часу ще цілих півтори години. Перемога бригада була наочна.

Коли Енгельс прив'язав останню партію корів, Юнашова внесла пропозицію:

— Дівчата, давайте закінчимо на півгодини раніше. По - ударному!

Горді з своєї перемоги, дружньо взялися за роботу, і ось остання партія корів — мена. Тільки тепер, зливаючи молоко в бідони, почули як стомилися. Та й не дивно: сім годин роботи вони здоїли 280 корів. На холодильнику стояло понад 1000 літрів мо- та. Грушина бригада встановила нечуваний рекорд.

Вранці двигуна відремонтували і знову весело вистукував мотор, шуміли ком- сатори.

За кілька днів на загальних зборах під оплески робітників і робітниць голова ріткому об'явив:

— Грушину бригаду, як передову й ударну, що не відступила перед труднощами, влено преміювати.

М. ПРОНЧЕНКО

ТОВАРИШКА РОЗА

Не про стан, коли в нас Дніпрельстан,
Не про очі, як сині волошки,—
Про жіночу снагу, що цвіте й вироста
Заспівати хоч трошки.

Годі славить — зіниці, вуста,
Лить речей поетичного золота,—
Я співаю про жінку труда,
Що прийшла від серпа і молота!

Слухай, краю, ти пісню мою,
Дихай міцно у сонце й морози.
Ще в двадцятім Мадонну в бою
Розстріляла товаришка Роза.

Це ж вона йшла на дула і сніг,¹
Крізь темряву і буряний вереск дня,
Розцвітала в Жовтневій весні,
Гартувалася восьмого березня.

Полихали заграви боїв,
Гук котився грізно — «Ради нам!»
І шаблюка червона її
На погони, як блискавка, падала.

І од жаху на чоти міцні
Ворог лютий, неначе віхола, вив,
Волохатими зорями в сніг
З пліч летіли порубані голови.

З чоловіками поспіль на просторі гін
Й жінка в ранах знеможена падала.
Та на гать перекопських руїн
Стяг комуни на віки поставила.

Розлітався на осколки Махно,
І набої орали дороги.
Кров шуміла неначе вино,
Колосилась вогнем перемоги.

День новий прапор світлий підняв,
Обполосканий кров'ю у грозах
І зійшла з бойового коня
В будівництво товаришка Роза.

Стала попліч з Іваном, Дмитром
Рештування клепати величні.
Тільки неба далеке шатро
Зайнялось од пожеж електричних.

Круг від Рози весніє усе,
Сходить кров Дніпрельстанами, кресами,
Прапор Леніна твердо несе
У руках покарбованих лезами.

За залізо, за хліб, за руду
Ми йдемо і титанна в нас поза.
Крочить разом зі мною в ряду,
До комуні товаришка Роза.

Нам дано пломеніть і зростать
В цім радіснім вирі і грозах —
Хочу славить — не жінку, не статъ,
Просто друга — товаришку Розу.

Кривий Ріг

НЕ ТАК СПРОСТА...

(Оповідання)

Данієля Шоша, що повернувся з російського полону капралом гонведу, супроводили два жандарі додому, на батьківщину в с. Атад. Коло перевозу через річку Тіссу довело трохи подождати, бо порон був на тім боці. На колишнім бранцеві військового одягу не було й сліду. На нім пишався приношений цивільний костюмчик, у руках тримав луб'яну валізку. Коли порон причалив до берега, молодий жандар пішов поперек річки і лише тоді подав знак Шошу, що можна йти. На Данієлевому обличчі не було й рис хвилювання чи жалю, хоч цілісіньких сім років він не бачив свого рідного краю. Перевізник Сюч Арон не впізнав колишнього графського пастуха. Лише тоді, коли пастух Ледерер, місцевий крамар, спитав молодого жандаря, кого він зволить супроводити, перевізник почув, що це ведуть колишнього бранця, тутешню людину на прізвище Шош.

— Шош? Таж на селі самі Шоші, — і Сюч ураз зметукував, що це, либонь, «американського» Шоша, який ще перед війною, разом із рибалкою Павлом Самбором поїхав у Америку, де й загинув у шахтах Пенсільванії.

— Ну й цей приїхав на порожнє місце, — подумав. — Аджеж матір ще дев'ятнадцяти років тому поховали, а сестра Юля, що була за наймичку в пана вчителя Явора, після тринадцятого року вийшла заміж за одноручного салдата і поїхала в село Ченгер — сюди, де по румунській окупації припало до румун. Був, щоправда, ще в нього брат Людя, що працював на млині робітником, але й той ще п'ятнадцятого року загинув у бою зі Старим Самбором. Піштя Сюр, теперішній посланець сільської управи, сам покладе його в спільну могилу, після якогось великого бою.

Перевізник Арон Сюч так і не довідався більше нічого від крамаря, хоч його брат не терплячка. Та не минуло й днини, як йому стало відомо, чому з такою шанобою повернувся з полону колишній графський пастух. (Тож, коли люди перебіждають поромом через Тіссу, це їх прихилиє до розмов: у річній тиші ясно чути кожне слово, а допитливий перевізник, нудьгуючи, прислухається до розмов).

Так довідався Сюч, що Данієль Шош у російським полоні став більшовиком і раніш, у полоні ж, він навчався на механіка в м. Самарі, а на червоних фронтах навіть керував батальйоном. (Це не те, що в нас, в угорській армії, де за великої війни меншому собаці за капітана не довіряли батальйона, а Шош же на фронті був тільки звичайним капралом).

— От коли б у нас, в угорській армії, капралам припоручали батальйони — подумав Сюч, — інше діло було б, та офіцерня заїдала (Сам Сюч, колишній фронтовик, бачив людина, й за комуни, це всі про нього знають, не був у селі).

Довідався, звісно, Сюч у подробицях, як жандарі поставили Шоша перед паном старшим нотарем.

Тоді, коли пан старший нотар розпечатував таємного пакета, він мимохіть глянув на поставленого перед нього, з вигляду нудотливого чоловіка в приношенім цивільному костюмі і луб'яною валізкою у руці. Шош на око видався непоказною людиною: росту він був малого, на голові мав плюскуватого кашкета з великим дашком, із-під якого вдавано байдуже дивились розумні сірі очі. Лице його було худе і рот майже затуляли густі рудуваті вуса.

— Що збираєтесь робити? — запитав пан Мороті, вдаючись до Шоша.

— Я... підневільний, пане нотарю. Як вам відомо, мене під вартою припровадили батьківщину, і, очевидно, без окремого дозволу покинути село я не можу.

— Отже, про це вам сказали?

— Ще в Залаегерсегському таборі.

— Чому ви потрапили в Залаегерсег?

— Політичний карантин на півтора року. Мабуть же, в моїх паперах все сказано. Пішта Сюр, приїхавши з пакетами в повіт, розказав усе це Сючу.

— Чи ти бачив — казав Сюр, — жодного разу не сказав йому «ваша шляхотність».

— Лусне, а не скаже, і все це цілком чемно. Ну ж і говорив, так говорив! А знаєш, в він у Андраша Ковача, в тютюнника графського. Це ж бо приятель його з полону, здається мені, що вони і... і... здається, не тільки з полону. Учора він став на млин, а пан Фазекаш порадив туди. І Андраш мені сказав, що Шош, хоч і за топія став, а втре-носа самому Краммеру — головному механікові млина, бо в Шоша на цю оту дуже великий хист...

1923 рік розіслав весну над селом Атадом, коли Шош повернувся додому.

* * *

Вісім років прожив Шош у Атаді. Слава про Атадський паровий млин була на окрузі. На посипанім коксовою жужелицею дворі млина, стояли селянські вози, прив'язані коні жували сіно. Приїжджали сюди із Чароді, Папи, Ертелек, сюди возили і стальну угорську пшеницю молоти. У млиновій конторі лаялись хазяї, через шкідливий мірчук, що його люди графа Вінермайера здирали в безодню кишенню, яка стала змочені потом селянські шаги.

Шоша давно настановили на помічника старшого механіка, і пан Краммер, його не мав за що нарікати. Шош бо справді любив своє діло і знав його. Пан Краммер став на службі графській. Він був смирний товстунець і його влещувало, коли Мороті, старший нотар села, запрошував його до себе пограти в карти.

Часом пан Краммер навіть цікавився, як воно було там у Росії і на лиху годину вистравав у російські справи. Хіба ж він не начувався в імперіялістичній війні.

Дані * хотів був навіть з'ясувати йому, — мовляв, бачите, пане механіку, адже ж і ви нібито робітником були, та, глянувши на Краммера, він відчув, що той справді так, його не можна назвати товаришем, а без цього слова з пояснення нічого б не пішло.

А за те, що Краммер іспершу ж йому, «таврованому», звірився, він відплачував рішучою й ретельною роботою, а сам затаєний, інколи похмурий, тижнями ждав і здавав.

* * *

Ще тоді, як повернувся в рідне село, він ловив слова, з яких здогадувався про що мріють. Адже тут відбувалися дві революції. Фронтівники, повернувшись, почали силоміць забирати графську землю, але нічого не вийшло. Потім, за радянського, — шоправда, графів вигнали і землю забрали.

— Ой, тай попоплакали ж в Атаді по тому, як упала радянська влада! Ради були чотири місяці. Поле порали спільно, спільно й молотили. У тих, що взяли свою землю і повезли додому, все забрали, як прийшли офіцери (вітязь Лохозький Павло, перший помічник нотаря, був за командира білого загону), наказавши всім селянам за 4 години здати до зерна всю пшеницю, взяту з графських комор, а хто не здавав, — було лихо. Багатії і тоді встигли понад сто центнерів приховати.

— Ет, що й говорити про це, було близько щастя — влада радянська, та не вдержалась...

Коли Шоша відпустили із Залаегерсегу, селяни ще досить вели розмов за те, що час війни його світлість граф і околишні поміщики приобіщали потерпілим за батьківщину дати дещо землі.

— Ну й добули угорські хлопці землю в Галичині та в Італії, кожний по три акри, і стане, — звичаєм говорили один із одним.

* Скорочене ім'я Даніель.

Від таких дотепів Шош цілісінькими днями ходив веселий і думав знайти свої людей, та Андраш Ковач охолодив його. Таж Андрашеві треба вірити — з ним разотинялись на трьох фронтах радянської Росії.

— Через землю селянин з розуму сходить — казав Ковач, — дай земельки хлопцям... побачиш, пани вигадують якийнебудь викрутас, а дядьки злопають.

— Землю, кажеш? Таж земля якраз і є революційна основа села. Навколо помщики на тисячах, а вони на клаптах, а в чималой більшості й нічого нема. Пам'ятаєш в Аболдіно, в Сенгелінській повіті, коли Василик Худашов кожному бранцеві розпіділяв землю пана Стрижевського.... Пам'ятаєш, що на сто сорок чоловіка понад половину взялося за гвинтівки, коли чехи пішли на Сенгелі.

— Так, життя було — сказав Андраш зідхаючи, — дурнем був, що звідти поїхав. По невеличкій мовчанці Шош рішуче промовив:

— І тут треба таке життя створити.

Андраш Ковач почухав ріденки вуса великим пальцем і подивився із - за люльки.

— Та хто його зна. Міські хлопці далеко, а тут — то жандар, то панове офіцери брязкають шодня. Живем ми тут, як у завойованій державі. Та ще й людей з досвідом мало тут, а без міста цього ніяк не можна. Руським було це легко: там і партія була міцна, і ліси он які... А наш Деречинський збр, мовляв, не довгий за двадцять кілометрів... і тутешні дурні забули запастись зброєю, коли впала радянська влада.

— Будемо ждати — сказав Шош твердо.

А час нестримно йшов. Рік за роком летів.

Заборона скінчилася. Шош міг уже виїхати з села, але нікуди не рушав. Його світлість, молодий граф, і колишні магнати все ще вигадували якісь витівки, і, як і казав Ковач, а сільські люди втішались. За головного привидцю був Йошка Боді, колишній артилерійський унтер - офіцер, якому навіть прибігали вітязьку грамоту і п'ять десятин землі*.

Це шахрайство назвали «земельна реформа». Від величезних тисячних лятифундів обрізували негодящі клапти на окраях своїх маєтків і передавали Угорському сільському господарському банку, що фінансував всю цю «реформу». Зголоднілі на землю селяни брали цю землю, хоч і ціна була дорога, і земля була далеко й негодяща. Атадський граф чотириста десятин продав селу (із своїх п'ятнадцяти тисяч). У цих чотирьох стах десятинх були й надбережні піски, п'ятирічні вируби. Проте народ і з того тишівся. Деякі мріяв вибитися на самостійного хазяїна, а банк давав позику на десятирічну сплату певна річ, з відсотиками.

— Не дарма таки була війна, братця, — кричав Йошка Боді у сільській управі, коли складали список.

А Ковач Андраш не записався, хоч йому й пропонували. Так і зостався тютюнником на графських плянтажах. Вереш Мате теж залишився кочергаром на млині, а Микола Криштофі і багато інших поїхали світ за очі. Криштофі поїхав до Франції на роботу деякі на Тар'янські шахти, а інші zostались графськими наймитами.

— Є ще пан біг на небі і правдивий чоловік на землі, — кричав Боді і поцілував руку молодому графові.

Із розданих «земель» двадцять п'ять кращих десятин дістав вітязь Павло Лохцький, пан помічник нотаря (у нього і в Румунії зостався маєток). Дістав він це, як вірний оборонець батьківщини від внутрішніх ворогів. Йошка Боді дістав п'ять десятин а по тому дехто по одній поскуповували. Почесні хазяї ласкали по плечу новеньких землевласникам і приказували: — Браточки, не забувайте графської ласки. Ми те починали з одної — двох десятин. Треба доложити праці і все може вийти.

Пан Лохцький побрався з сестрою завідувача кооперативу «Муравник», пан Фічора, і сповна осів тут, як своя людина. Він же став за начальника левенте** і був дуже суворий з юнаками, а коли був звеселений, то навіть почесні хазяї звертали вбік коли він ішов вулицею. А роки шалено летіли.

* Адмірал Хорті обертас на вітязів особливо відзначених офіцерів і унтерів за імперіалістичні війни і так організує надійні чорносотенні загони на селі.

** Левенте — фашистська юнацька організація на італійський ґшб, де куркульські хлопці дванадцяти років мають навчатися військової справи за досвідченою кермою вітязів, колишніх унтерів і безробітних офіцерів.

Наприкінці сьомої осени, поволочившись по світу, приїхав Микола Криштофі. Він скрізь, навіть у Бельгії побував. Говорив він задиристо, сміливо, і сказав то:

— Є одне місце, де наші люди живуть по-справжньому. це — Росія.

Відвідав він Шоша першого ж вечора і вп'ятох (бо крім Андраша Ковача, завжди в Вереш Мате — топій, його шурик — сільський посланець, Пішта Сюр і Михайло нисло) довго розмовляли.

— Скажу я вам: або війна буде, або революція, тобто, як не візьми, а революція — кричав Криштофі.

— В Америці мільйонери вряд закривають крамнички. У Бельгії знаєте, що кажуть чужоземним робітникам? — «Лише для флямандів є робота, а задля чужоземців, — це ласка, можете безплатно простувати до кордону»... Дуже письменні люди! А в меччині із фабричних димарів не виходить стільки диму, скільки з одної цигарки. Іх, та не знати кому. Ех, та й тріщить же, друзі. Тріщить, хай йому абищо...

— Минулого року англичани нацьковували китайців проти Рад, а нині і япончики зворушилися...

Криштофі, закінчивши роздуми про світові проблеми, глузливо повернувся до нисла і спитав:

— Ви, либонь, всі тут пожиріли на графських подарунках? — і додав злосливо, — «Якби грушами висять в комбрах?»

— Т-а-а-к, — зідхнув Санісло — хай його чорти візьмуть, коли вже восени за рік перед заборгував у «Муравнику» і цілісеньке літо і осінь працюєш на них і на податок, на земельну позику. Хороше живем... собаче життя.

Розказали Криштофі за сільські новини. Під кінець Шош кинув:

— Селянин завжди буде рабом землі, поки добиватиметься тієї землі своїм потом, через графську ласку.

— Це правда, — промовили всі разом.

— Значиться, зрозуміли один одного? — запитав Шош і незвичайно для нього іхнувся.

— Дивився я на людей, що діють... а вони землі від панів ждуть.

— Ті, що від панів чекають добра, схожі на сліпу жінку, що присіла до бика з ницею.

— Отже, добули землю від панів, а тепер що робиться! Цього року вже трьох яїв продали. Я це передбачав. Та сліз ще буде багато і вже ллються. Ось Шандор Ноді, коли прийшов ліцитатор з жандарем до нього, схопив вила і сказав: — Через труп! — Жандарський багнет уп'явся в його спину, а він і досі лежить у лікарні.

— Весело живем, — мотнув головою Криштофі.

— Так, живем, — мотнув і собі мовчазний Ковач, що лише зрідка кидав до розмови потенькі слівця.

Замовкли. Настала мертвотна тиша. Мовчали. Палили. Враз несподівано голосно ікнув Пішта Сюр

— Щож нам діяти, братця?

— Перш за все панських людей геть усіх витягти на Тіссу і потопити — промовив Вереш і так поважно, що здавалось — дайте йому змогу і він це зробить.

— А графа теж?

— Його першим - першого.

— Ну, друзі, це ж поки лише балачки — вставив Криштофі, — як на мене, то до того є й інший шлях.

— І я також про це митикував, — крикнув Санісло, — бо чув, що ось пан Шош, самий, там, у руських, знався на справі, як треба вести військо, та й виріс же він у Деречівським лісі, і слушного часу там знайдеться таке місце, куди жодний жандар військо не пройде. Та й я якраз задумався про це. Доки його терпіти!

— Оце то воно! — крикнув Пішта Сюр і навіть зашарів.

— А чи знайдуться люди? — запитав Шош позираючи навколо.

— Знайдуться — запалився Санісло.

Ковач пожавів.

— Пам'яташ, Даню, під магнетною на Уралі, коли оточили наш полк, партизани ж, пам'яташ, як визволяли?

Шош зразу не відповів, обтрусив попіл з цигарки і прошепотів:

— Не так, друзі, проста діло робиться.

* * *

Чимало б довелося розповідати від початку й до кінця, як і що зробила війна полон, Залагерсський концентраційний табір із колишнього пастуха Даниеля Шоша. Адже Шошу не було ще й одинадцяти років, як пішов він у Деречівський ліс підпаском з величезною отарою графських свиней. З цього ж лісу його поставлено до столу військового набору. Тринадцятого року відбував він перший рік, другого року міряв полк Галичини, а третього року колесував велику Росію. Те, що такий великий світ і довгий навіть і на думці не було бранцеві — угорцю. Та Анатоль Рожко — будапештський слюсар — соціаліст і давній полонений, не таївся з тим, що вважає війну за бігню відверто сказав своєму новому другові, що за весь час війни він тільки раз вистріляв із своєї гвинтівки... у штабскапітана Тарнахазі, якого вкрай не любила вся сотня.

— У полон пішов я, браточку, цілком свідомо. Казки про руських я швидко розгадав. Знав я, що тут такі ж пролетарі живуть, і потрібний я буду тут, як і там. Руським робітникам і селянам не треба нашої землі. Таж у їх землі така сила, що вмістилось би ще півтора мільйонів, хоч їх більш, ніж усіх заразом угорців, чехів, австрійців а докупити німців і французів. А війна потрібна їхнім панам, як і нашим...

Отже, Анатолій Рожко подружив із Шошем, зустрічаючись з ним на трубочній заводі в Самарі, куди їх пригнали на роботу. Рожко аж ніяк не вірив Шошу, що той дома за підпаска був.

— Дуже ти хвацько держиш в руках молоток, хлопче, — сказав Рожко.

— Хіть у мене до цієї роботи є — показав Шош червоніючі. І справді, незабаром він став добрим помічником слюсаря.

Здавалось тоді Шошу, що багацько дечого було б не так, коли б він, замість підпаска, та пішов за учня підмайстра до унця Краммера... а тепер — бреші ось і він, цього світ не покращав.

* * *

Микола Криштофі недовго протирав на хатньому стільці бельгійські штани. Не стерпів його бунтарський дух жіночого плачу і дитячих скарг, та й досмерти хотілось йому побачити світа. Перед подорожжю відвідав його Шош.

Так, кепське життя було родини Криштофі. Хоч і була зима, а в його печі лежав давно потухлий попіл. Жінка була з червоним носом, заплакана, діти лежали закутані в ганчір'я, виходити на вулицю не було в чім.

— Чув — збираєтесь виїжджати.

— Поїду — сказав Криштофі, — я тут лише зайва пелька. Побурлакую, може звідкілься можна буде дещо прислати родині! Як через Німеччину мандрував — лагодив, лютував.

І справді, на столі лежав зручний саморобний коробок з приладдям для хатнього ремонту. Коробок припасований на військовий взірць, щоб зручніше було причепити його до плеча.

— В Будапешті, часом, не збираєтесь побувати?

— Думка така, що за два тижні дошкандибаю до столиці.

— А коли так, то ось що до вас: оце я написав листа до свого товариша, давнього приятеля. Посилаю цього листа навання, бо давно вже з ним розійшовсь. Тому адресу написав на окремому папірці, а конверт хай буде чистий. Якщо ви не знайдете його в Будапешті, розірвіть все це й викиньте. А якщо натрапите, то знайте, що він худий, довгий, косий на одне око, а на лівій руці в нього тільки три пальці. Йому все може розказати і майтєся з ним, як із своїм.

Криштофі взяв конверт і сховав глибоко в кишеню камізьелки, а записку з адресою поклав у нотатник.

— Все зроблю, дорогий товаришу.

Вже другого дні Криштофі прямував до Фюзеша. Рушив він пішки через замерзлу річку, і щоб не поковзнутись із зледенілих шляхів — доріг, на кінець своєї палиці млиновий майстерні він приробив такий кріпкий наконечник, що цілком не відрізнявся від кінцівки спису.

По тому, як пішов Криштофі, все частіш і частіш приходили люди до Шоша. Андраш Ковач щоразу нагадував Шошу, що час вже бути обережнішим, що кампанію, як він висловився, можна вважати за дуже широку.

* * *

Потім подія в Рєгєці теж дала людям багато думок.

Слід почати з того, що в Рєгєці восени продали вісім господарств. До цих господарств потрапив двір одного учасника війни, що мав всі відзнаки нагород, які тільки вивано за німецької війни рядовим. Він навіть мав залізний німецький хрест.

— Лише дерев'яного хреста бракує йому — зауважив Шош, що говорив зрідка з дотепом.

Стефан Конц, так звали цього «героя».

Одне слово в Рєгєці було таке: за позику банк жорстоко розправлявся із своїми ржниками. Конца теж не пожалували. Він заявив жандареві — вахмістру:

— Прошу вас, панове, до мого двору не підходити. Не піддамся я шахраєві банкові уйнувати мене.

Справа жандарева — бути хоробрим проти неозброєної людини. Так і трапилось. Сто із сільської управи жандарі з судовим виконавцем пішли до хати Конца. Коли підійшли жандарі з ліцитатором до його двору, хазяїна не було дома. Почалися торги, як коло церкви прогрімив сигнал. Конц роздав гвинтівки з пожежного сараю сільським парубкам і кожному по десять бойових набоїв. Сам він прицепив до пояса ярбі гранати і наказав:— За мною, хлопці!

— Ой, тай було ж діла!.. десяток безвусих хлопців розброїли чотирьох жандарів, яля зброю і приобіццали ще їх викупати в Тіссі, якщо ті нехайно не підуть звідси. Річ певна, по цьому Стефанові Концу довелося сховатися. Але по двох тижнях шуку, його піймали в Деречівськм лісі, припровадили у Фюзеш, поставили перед який і запроторив його до в'язниці.

Отже, ще з осені було видно, що зима буде важка.

* * *

По кількох днях після Рєгєцької події, ще й не вивав перший сніг, зайшов до млинової майстерні атадський хазяїн Ірме Кіраль. Прийшов він не спроста. Кіраль сам був на трьох фронтах імперіялістичної війни, а з них вісім місяців промучився на півдні платі італійського фронту на Дебердо. Знали про Кіралья й те, що за радвлади вжив він спершу в Червоній армії, а потім перейшов до білої. Був він людина нерва і дуже неспокійна. Кіраль і собі жадібно кинувся до графської ласки і від банку бачив три десятини. Перекрутилося цього року так, що у Кіралья нічого не залишилося. Зборги пішла навіть та половина десятини з люцерною, що він її спершу мав, туди ж і той клинчик, що за жінкою взяв. Трьох телят довелося продати перед строком, жєбчика, півдругого року, теж продали, і останнього року не бачив ні свиней, ні курей, ані дідька — все довелося позбувати.

Про все це знав Шош (як і завжди йому все було відомо про село) і навіть не здивався, почувши його голос у майстерні. Зайшов Кіраль у механічний відділ і питає:

— Пана старшого механіка нема?

— Пузатого питаєте? — крикнув маленький Саньісло — тут його нема ніколи.

Тоді Кіраль вийшов за двері і незабаром повернувся, держачи в руках довжеленну метрову чавунну трубу.

— А це що буде? — спитав його Вереш Мате.

— Шош тут? — запитав Кіраль.

Із-за машини вийшов Шош, поручкався. Кіраль кашлянув. З його лица було зати, що в нього є важлива справа.

— І не питаєте чого я прийшов? — заговорив він затиноючись.

— Скажете, знатимемо,— промовив Шош усміхаючись і поглянув на люльку.— А це навіщо?

— А це ж воно якраз і є...

Виходить, що Кіраль був у справах у Фюзеше і на точку купив що заслужену водогіну трубу. І ось з цією трубою у нього є простенька пропозиція.

— Так ось що, брат, не буду я з тобою довго розводитись. З одного кодла, одної крові з тобою, і прийшов до тебе, як до друга й товариша. Чи знаєш там, на італійській фронті, нам дали таку ручну гранату, що її один спритний капітан виробив із старої водогіної труби. Один кінець був залютований, а на другім стирчав звичайний цвях. Ударив об коліно головою, полічиш — раз, два і три... хороша була граната, простісінька.

— Розумію.

— Ну, так про це йдеться. Хай там що, брат, але я на себе зашморгу накидати не хочу (недавно повісилась жінка Стефана Паладьї, що поїхав на роботу до Франції загинув без вісти). Кажу, вішатись не буду,— хай інші вішаються, а я хоч і здохну то не даром.

— Отже, труба для цього?

— Так.

— А я гадав, хочете припасувати до своєї криниці.

— До криниці? Та з неї я не довго питиму,— як настане весна, на моєму дворі щастує застукати молоток. А з трубою я думав так: її можна розрізати на невеличкі шматки, сантиметрів по двадцять, дінце теж можна з чого - будь вигадати, напорох, шнур можеш добути у місті в мисливській крамниці, а порох у мене є.

— Нічого не вийде,— промовив Шош і пішов за машину.

Кіраль не вірив своїм вухам.— Що це за okazія,— адже Шош — більшовик, в селі про нього говорять, як про свою людину.— Та Вереш Мате вже схопив трубу, викинув її надвір, повторивши ще раз здивованому Кіралю слова Шоша, що з цього нічого не вийде.

* * *

Пан учитель Фазекаш, що мав славу справедливої людини, осоромився на осінньому полюванні. Молодий граф і його кумпанія галасали по лісі. Старший учитель пан Явош умовив Фазекаша піти на зайців. Припало так, що учителі здибались на галявині з панською кумпанією і молодий граф запросив їх на гулянку... Важко сказати, чи правда за причину склянка справжнього токайського асу, чи те, що пан Фазекаш дійсно відверта людина, та учитель висловився прямисінько молодому графові:

— Якщо, мовляв, так буде й далі, панове, то доведеться графам і поміщикам знову емігрувати— сказав учитель.— Життя селян дедалі нестерпнішає. Вони позбавляються усіх громадянських прав. Нечувані податки, грабівницька політика банків у зв'язку з «земельною реформою», і нікудишні ціни на сільсько-господарські продукти останнім часом. Та ще й треба сказати, що безсоромний, неприкритий підхід судових і інших інстанцій обурює людей. Не забувайте, що доросла частина людности побувала на фронтах, бачила революцію,— на це треба вважати.

— Що ж, пане вчителю, не вже збираєтесь виставити свою кандидатуру в парламентських виборах?— запитав завідувач маєтку пан Понтрап.

— Мені від вашого парламенту нічого не треба — обрізав його вчитель і його охорону заблищали на цей раз вже не від вина.

Пан Мароті, старший нотар, спробував вгамувати вчителя, але вітязь Лохощкий підштрикав його:

— Ти, Фазекаше, завжди розшифровуєш себе, видно, що ти у восьмій класі гімназії все ще ходив у полотняних штанах.

— А ти, пане Лохощкий, лише на нашому хлібі став людиною — обізвав його Фазекаш.

Зайшла велика суперечка і учитель, не попрощавшись, залишив панську кумпанію. Коли він проходив повз гурт гінчих, то не мало було таких, що зняли перед ним шапку.

Другого дня троє з цих гінчих прийшли до вчителя і розказали йому:

— Вас, пане вчителю, помічник нотаря обізвав більшовиком і просив графа, щоб проти вас порушив справу, та чомусь розмову там зам'яли.

Хоч проти Фазекаша ніхто не викрутив справи, проте, на різдвяні свята ніхто з пристойних людей не запросив його до себе. Зате останнім часом Фазекаш кілька разів побував у Шоша і, треба сказати, що в нього й тут не вийшло так, як він думав. Шош, який виявилось, був не таким, яким собі уявляв його Фазекаш, і кінець - кінцем ні обізвав механіка боягузом і неповоротким, на що Шош відказав тихою ледь - ледь неважливою усмішкою.

* * *

Вже майже цілий місяць забирав дні нового року, а від Криштофа ні слова, ні слова.

— А що буде, коли лист зовсім не прийде? — і серце Шоша хололо. Вісім років — жарт. Цілісіньких вісім років ждав він цього дня і було видно з усього, що цей день наближається. На селі все тріскалося. Треба тільки штовхнути і все повалиться, та Шош раумів, що без листа з міста не буде діла. Невже він так має зробити, як Конц або, як пропонував Кіраль, чи, як божевільним своїм нервуванням, підганяв учитель Фазекаш: «Довести, що наш стан дійшов краю; треба нагадати панам, що ми до всього готові і хоч наш бунт придавиться кров'ю та слізьми, проте це буде за приклад, — ми винні щось зробити». «Дурниці інтелігентські жертви. Ми знаєм на що приречені, премі виступи села. Що для молодого графа і всієї панської зграї знищити усе село! Невже ми знаємо, що Колчак у Сибіру за місяць спалив і поставив під кулеметний вогонь стдесят сіль»...

— А всеж щось лист забарився... а що буде, коли Криштофі не знайде Рожка... тоді буде...

... Двадцять першого року у московській федеративній чужоземній раді вони йому здали бойову зброю, що з нею пройшли усі фронти революції. Почимчикували до дому». Що це за «батьківщина» — вони обидва добре знали. 3 травня вісімнадцятого року по квітень двадцять першого року друзі були нерозлучні на фронтах: Рожко був командиром полку, а Шош за командира батальйону цього ж полку. Товариш Фабріціус їм би чимало сказати доброго про них. І ось, двадцять першого року на Воронцовім фронті... здали бойову зброю і Шош передав секретареві ради невеличкий значок, що зображує червоний прапор. А цей значок, треба знати, найвища нагорода в червоній армії. В поїзді вони вже не були вкупі, лише в Чотцькій концентраційній таборі перепочували кількама словами. Рожко підбіг до Шоша і сповістив йому:

— І перед очі не ставай, зрадники є... колишній жандар нишпорить. Уже Габора, та забрали. Будапештську адресу порви, а мою ти маєш... Ми ще зустрінемось.

Шоша за якийсь час відправили в Залаегерсег. Адресу будапештського товариша, через нього треба було з'єднатися з організацією, він уже забув. Адресу ж Рожка він до кишені того приношеного цивільного костюма, що в ньому приїхав він до рідного села. І ось тепер, через Криштофі, Шош пробував щастя. Те, що не було відповіді, навіть хвилювало Шоша. Шош відірвався від руху, тобто не міг з'єднатися з організацією знову, проте він стежив за кожним заходом партії. Він передплачував дві сторінки газети: соціалдемократичну газету «Непсава», що навчала його як треба зневажати прирученого собаку, що плазує біля буржуазних ніг — соціалдемократів; другу газету «Мад'яршог» — бойовий орган фашистів, що дав йому змогу вивчити ворогів. Шош скромно, не випивав, був самотній, слава про нього на селі була, як за собою, статечну людину. Але з часом про Шоша говорили по - іншому. До нього ходили порадами і в нього часто збиралися люди.

... Фашисти тепер хочуть запобігти перед селом. В їхніх газетах часто друкується сумну долю селян, хочуть їх прихилити на свій бік, але орієнтуються на товстеньких «солідних хазяїв, як на опору батьківщини».

Шош пильно простудіював газети і люди слухали його з непослабною увагою.

У вересні минулого року, коли на столичних вулицях знову промайнув червоний прапор повстання, Шош, прочитавши про всі події, навіть випустив із уст цигарку.

— Ага, ось що роблять наші міські хлопці — всміхнувся і з'ясував людям, що часе плач і стогін соціалдемократів через те, мовляв, що «безсовісні комуністи, заставши невдоволення маси, повели пролетаріят на непотрібну авантюру». Те, що жандарі і поліцаї тікали від роз'яреної лави пролетаріату, та що центральний Будапешт кілька годин був у руках повсталого маси, хвилювало людей.

— Це я розумію — сказав Андраш Ковач.

— Який жаль, що нас там не було — вставив Вереш Мате.

На шпальтах, де змальовувалось сенсаційні викриття комуністичних змов, завжди шукав Шош прізвища Рोजка.

— Невже Рोजко теж відірвався? — думав він тривожно.

Уже була середина лютого. Шош почав втрачати терпіння. Та цими днями зайшла до майстерні дружина Криштофі і сказала, що від чоловіка є лист і що в цім листі для пана механіка теж є окрема писулька. Шош жадібно прочитав. Звісно, не писав Рोजко. Він пізнає знайомі літери комісара. Скільки разів він читав колись його рядки, ш починались так: «цим наказую...»

— Ну, що там? — спитав Вереш, коли Шош сквапно сховав листа в кишеню.

— Є зв'язок, — сказав Шош і нервово запалив цигарку.

Того ж вечера, коли зайшов до нього Фазекаш, Шош сповістив йому, що їде в Будапешт.

— Він вже так вирішили? — спитав Фазекаш, іронічно всміхаючись. Він усе ще вважав забарність Шоша за баягузтво.

— Бачите, Фазекаш... Ну як би сказати... товариш... Видно було, що він нервується: — Ви аж ніяк не хочете зрозуміти, що ми збираємось не сокирою рубати дерево а пиляти його пилкою з двома ручками: одну ручку ми тримаємо тут, на селі, а другу має держати місто. А веде — місто. Розумісте? Тоді піде діло.

— Поет ви, справді, Шош. Справжніснийкий поет — промовив учитель задумливо. — А дійсно хороше вигадано.

* * *

Попросив у пана Краммера, щоб поїхати до столиці. Пан Краммер спершу не розумів, а потім здогадливо засміявся:

— Ага, ага, пане Шош, набридло таки парубочьке життя. Я давно вже вам казав, що так набридне вам.

— Так, пане механіку, — скористався Шош з цього несподіваного звороту — ні правди діти, справді вже час. Старію, треба думати про завтрашній день.

— Так, правильно, любий, тільки уважайте, щоб жіночка у вас була гарненька. Але — звідкіля ж вона? Невже із Фюзеша?

— Ні, якраз ні — із столиці. Прочитав у газеті об'яву, почали ми листуватись. Сподобалась вона мені і от хочу особисто її пізнати.

— По-інтелігентському робите, пане Шош — докинула лагідно пані Краммер — мене аж он - як розбирає цікавість.

— А чому ж ні, пан Шош визначний механік. Я завжди казав, що коли б краще час, йому слід би стати на самостійні ноги. Я багато про це думав — розійшовся Краммер.

— А щоб ви виходили — подумав Шош, виходячи від них. — Ну, байдуже... і на час надійде... ми ще поговоримо по - іншому. «Самостійним!» ... може ще й до кумпани прийняли б?

Перше, ніж поїхав Шош, у нього зібралось одинадцять чоловіків. Про всякий випадок Саньєслового хлопця поставили на ганок, а на столі розставили чарки, пляшки, рому і ретельно накурювали в кімнаті.

— Я, отже, женитися їду. Зрозуміли?

— Розумієм...

— Ви минулого разу домовили до того, як руські ділили землю, — вставив Михайло Саньєсло, учнів батько.

— Так ось, по - більшовицькому перевороті в Петрограді повалився фронт. Я вже не був на Самарськім трубочнім заводі. Керенський поводився з полоненими гірше царя. Коли в липні сімнадцятого року більшовики виступили, ми в Самарі теж застрайкували. Але есери і меншовики (ви звісно уже знаєте, що таке меншовики і есери) за напалили страйк. Вони на це великі майстри. Рोजко, звісно, був в страйковім комітеті. Його прямо замкнули, а мені довелось тікати. Саме порали хліб. Полонених гнали на сільськогосподарські роботи і я приєднався. Потрапив я в господарство одного пана Самарської губернії, як скажім, поруч нас тут у Рефєці живе його вельможність Оргхід. Лише там його прізвисько було — його високопревосходительство генерал Стрижевський.

ін був відставний генерал. Про нього говорили, що за японської війни він понад мільйон накрадав.

— Ми знаєм, що багатства чесним шляхом ніхто не може доскочити — сказав Никола Чепке — маленький банькуватий чоловік, що сидів у кутку.

— Одне слово, працювало у цього Стрижевського понад сто сорок чоловіка. Більшість руських чоловіків була на фронтах і на полонених був великий попит. Мене, як спеціаліста, поставили до парової машини. Познайомився я там з дівчиною — Маруся звали. Вона працювала біля машини. Минуло літо. Наша дружба пішла влад. Ми, полонені, zostалися у маєтку — жили вільно. Бував я частенько у Худашових. Та враз серпні приїхало вісім фронтівиків із - під самої Риги. Звісно, без всякого дозволу. Зробили хлопці галасу на все село Оболдіне. Кличуть старшину, за малим не смікають бороду і вимагають, щоб негайно скликав сход вибирати раду. Хлопці були прибрані зброї з гвинтівками, гранатами, і відчувалось, що вони не жартують. Стрижевський потайки погнав свою людину в Сентелей, щоб звідти прислала озброєний загін прихиливати бунтарів. Через два дні справді приїхало п'ятнадцять чоловіка козаків. Це наші хлопці позасідали коло лісу і послали їм писульку:— Верніться, бо гірше, — а для страху дали два залпи. Козаки повернулись ні з чим. По тому події відбувалися швидко. У листопаді в Петрограді більшовики об'явили владу, а нам, полоненим, сказали, що відтепер ви не полонені, а вільні громадяни, як і руські. Це сам генерал так наказав об'явити. Таж більшовицька революція — революція для всього світу. За цей час я, як повноправний громадянин, побрався з Марусею. Це було вже влітку, коли Василь Худашов був за голову сільради і начальника Червоної гвардії. Його високопревосходительство пан Стрижевський лопав камфору. Ми його землю розподілили. Нам, бранцям, які zostалися із ста сорока чоловіка, теж наділили по десятині кожному. Але гвинтівки нам довелося держати, бо поблизу шаленів козацький капітан Дутов, що не визнавав радянської влади. Селяни ж казали: хай тільки сунуться козаки,— тепер не буде так, як п'ятого року, коли відлупцювали майже все село,— тепер може вийти навпаки. На двохсот сорока десятинах бідувало село Оболдіне, де було понад вісімсот чоловіка. У пана Стрижевського лише в одній полісти тисячі сорок десятин було і сімсот десятин луку й лісу. І все це на Волзі і краща земля. А тепер сказали так:

— Хто розпочав війну? Пани! Чия має бути земля, фабрики і шахти? Тих, що на війну працюють! Хай живе радвлада!

Народ повалив на поле оглядати землю. Вона була зорана і засіяна. Це ще зробили полонені, разом з тутешніми людьми. Але земля була ще під снігом і людей брала нетерплячка. Шкрябали місцями сніг і мацали землю.

— Тепер це не панська земля... наша.

Бородаті дядьки сміялись, як діти, а деякі запевняли, що земля під снігом тепла.

Я і Маруся дістали із стрижевської стайні одну конячину і корову. Ждали весни. Пошу радянську весну люди ждали з нетерплячкою.

Я став за сільського коваля і наглядача громадського майна. Але весною загуло... Дутов, звісно, не доліз до Самари та, замість нього, в Симбірському і Пензі повстали люди, що й французи підкупили повалити радянську владу і змусити Росію далі воювати. Сентелея прийшов наказ:— До зброї.

На фронті під Бугурусланом я зустрівся з товаришем Рожком, що був за комісара радянської інтернаціональної Червоної гвардії.

* * *

Рожко в листі писав: «Приїжджай, брат. Кращого часу, ніж зараз, і не вигадаєш. Новим, живеш, старий? Як приїдеш у Будапешт, на станції побачиш силу блискавичних автомобілів і на одному з них буде напис готелю «Туруль». Підійди до шофера і скажи, що ти ідеш до Рожка і він тебе забере».

В дорозі Шош хвилювався. Так, не дарма він ждав вісім років. Не дарма були роки в Залагерсезі. Хоч адреса загинула, але ж зосталася ця, що й доведе його...

На станції він зробив так, як і радилося. Недовго довелося шукати серед блискавичних автомобілів відмінний автобус з написом «Туруль». Сказав, що було треба, і шофер кінешкою показав на місце поруч себе.

Рожко стояв у під'їзді блискучого готелю. На нім була гаптована золотом ліврейське портьє.

— Антін?!

— Це — я. Тільки ти, брат, тим часом трошки оступись... оступись, поки я пропущу цих високопоставлених неробів. Чи бачиш—для цього я й тут, щоб якийнебудь смердючий пролетар не проліз у цей позолочений загін.

Шош уже всміхався. Ось, це Рожко, з ніг до голови... такий він.

З автомобільних дашків знімали ковани чамайдани, льокаї сквапно їх несли за хазяями. Скризь вилискував шовк; кожушини, пахло духами і дорогими сигарами. Потім зайшли до швейцарської. Рожко коротко сказав:— Ось моя адреса. Об третій годині дня мене змінять і я буду дома. А ти тим часом можеш пройти по місту, оглянути центр,— він блискотить і підмазаний, як дорога кокотка, а ввечері ми з тобою підемо до такого місця, де навіть у темряві видно буде страшне убозтво.

Поклавши свої речі у Рожка, Шош пішов до міста. Крутилось у голові від людського потоку, блиску автомобілів, фіякрів, трамвайної ляскотні, надміри вітриків, а проте, його очі часто потрапляли на неспокійні блудливі очі людей. В широких вікнах кафе люди вертілись, як біла риба в акваріумі. Дійшов до Дунайської надбережної Річка була не замерзла, хвилі темні й холодні. Стомився Шош від усього баченого. Його очі на кожному звороті вулиці натрапляли на поліція. О третій годині він був на місці...

* * *

Дома Рожко скинув позолочений мундир і відразу став таким, як і був колись. Він зовсім не постарів. Рожкова дружина привітала Шоша, як свого, а донька-підлітка просто називала його товаришем.

— Бачив де я?— спитав Рожко.— Це ніщо інше, як вдале маскування. Коли ти хочеш, щоб тебе тигр не зівів — сідай йому на голову межі уші. Та, звісно, це не завжди так. Проте, кажи, я дуже цікавлюсь. Цей Криштофі наказав мені стільки, надзвонив мені у вушні, але я дуже мало зрозумів із його слів.

Шош розповів, що діється на селі. Розказав про своє восьмирічне чекання і за це як він спершу сердився на селянина, який, на його думку, далі свого носа нічого не бачить. Зокрема зупинявся на наслідках земельної реформи, що дощенту руйнує селян.

— І ось тепер бачиш, ми щільно наблизились до сутички. Подія в Регеці не єдина і коли б я тоді цьому Кіралю виробив штук із тридцять гранат...

— Це ще ми зробим.

— Ну, це тоді... Але я хотів би знати нинішній погляд партії. На це сюди й приїхав, та, звісно, щоб і тебе побачити.

— Гаразд!.. А скажу тобі — Криштофі цікавий хлопець. Знайшов мене, хоч я перемінив квартиру. Я йому дав інструкції. Він тепер обходить сотні сіл — мандрівний майстер. А знаєш, це не погана думка. Тоді, як вернеться, він сам дещо розкаже. А те що ти не залишив села — добре зробив. А тепер, перше ніж почати діяти, ми повинні з тобою все добре обміркувати.

— Тож бо то й є. Бачиш, я відірвався, я боявся на свою руку робити. Ну, що та Деречівський ліс, або, скажім, придушити кількох жандарів чи пана Мароті, або Поньгра, чи ж, якщо пощастить, і молодого графа бухнути, та й всіх інших гадів,— це ж бо не ціль.

У партійним комітеті про тебе вже говорили. Сьогодні ми підем на явку.

— Добре — сказав Шош і почув, як дрижаки пробігли по тілу.

— І забув тобі сказати,— інколи з Росії надходять вісті. Про Худашова писали недавно. Він тепер на чолі цілої області. Ех, та й працюють же там хлопці!..

Довго розмовляли друзі. Для Шоша багато чого проясніло. Одне він зрозумів: що партія, наперекір всіляким провалам і провокаціям, міцна, а радсоюз — сильніший ніж коли — будь.

На бульварі невеличкого міста над Волгою, де лежать жертви інтервенції, на Миколаєвській могилі, уже відсиділа зелена трава.

Так, час біжить, біжить.

Цілісінський тиждень пробув він у столиці: бачив миготливе життя міських багатіїв, ережене озброєним до зубів будьогом — поліцейським. Він брав участь в запеклому бою безробітних, які викупували:

— Хліба! Праці!

Весь світ опанувала криза. Міжнародна голодна смерть кличе на барикади протестарів усього світу. Життя на селі все гіршає і задущливішає, — тільки єдине полум'я дачо вибухає часом.

— Треба зорганізувати село — це одно з найважливіших завдань, — казав партійний товариш, з яким зустрілись у невеличкім заміськїм кафе. — Та й на це тепер є всі шанси. Капіталізм безжалісно вириває останній шматок землі із — під ніг дрібного селянина, збільшуючи тим велику армію жебраків. Банки збирають великі обшари з грабованої землі. Треба роздумати селянам облуду і небезпеку земельної реформи банківської політики. Тоді, як ціна за десятину землі 300 пенге, через банківську політику селянин за кілька років з відсотками платить за цю ж землю 1.200. Ось один коренів руїни. Треба зорганізувати бідноту села, зваживши, що село і селяни це не така сила, як індустріальний пролетаріят. Треба стежити, щоб, кидаячись на всі боки відчай, біднота не потрапила під пагубний вплив клерикальствуючих демократів чи магогуюватих націоналфашистів. Тепер кожна партія пробує щастя в селянській масі, вона є той паливний матеріал, що біля нього можуть нагріти руки авантюристи. Селянинові треба довести те, що хоч як там розв'яжуться його питання, все ж, поза творенням Радвлади, це буде тільки, наче пластир тілесного кольору, що його наклеюють на гнійливу рану з думкою загоїти недугу. Проте, гній ще сильніше буде дзюрчати під пластиря і ще глибше зайде в тіло. Я бачу, що ви зрозуміли мене. От і все.

— Ще б не зрозуміти.

— Доведіть ще, товаришу, що потрібна операція, безжалісна ампутація тіла громади — додав маленький чоловік, одягнений в робітничу блюзу.

— Тобі треба добре обізнатися на тім, що діється в радсоюзі, — це дуже впливає на мозок.

Коли Шош у Фюзеше вийшов із поїзда, він не пішов на базар, хоч добре знав, що там міг би знайти кількох атадських хазяїв, що прийшли на ринок. Він поклав десятишну дорогу пройти пішки і вийшов на сніговий шлях. Він хотів бути сам і ще раз продумати все. Засліпило блискотило ранкове весіннє сонце, від Тісси здіймався нечистий вітерець. У понаддорозному рівчаку місяцями вже буркотіла під кригою вода. Завороту в лїс він догнав двох: ішли жінка і чоловік. Він хотів обійти їх, але зупинились знайомі. Таноді Шандор, що його минулої весни жандар поранив у спину, пер повертався з лікарні додому і, щоб йому не трапилось нічого в дорозі, прийшла з ним його дружина. Поранений чоловік ішов поволі. Невеличкий пакунок — ковдру і ще речі — несла дружина. Побачивши Шоша, вони дуже зраділи і щиро поздоровкались з механіком.

— Чи знаєте новинки? — У нас забрали пана вчителя Фазекаша. От же хороша людина... справжня людина... не посоромився... все виказав панам, як ніхто не виказав.

З довгої і докладної розмови дружини Таноді, Шош довідався, що ожебрачлий селяїн Йосип Жока повісився і його святість Секкереш не захотів ховати самогубцю до гробу, що він перед смертю наробив такого, що хай йому абищо: поперше він зайшов до міської управи і взяв за комір пана Лохоцького так, що той замалим не здох. Пішов під себе пана помічника нотаря і лише втрюх могли його відняти. Зважайте, що Жока на селі ніхто не мав за силача, а Лохоцький завжди похожав півнем. Та на цей раз попався хлопчисько. Крім того, Жока лаяв всіх панів, а надто самого попа, що скаржив його в суді через церковний податок. А знаєте, цей церковний податок... це б його зліли... всі ми по вуха в боргу, а тут ще піп має право розпродавати нас за церковний податок. Виявилось, що половина села в боргу в «Муравника» аж по шию. Ані «Муравник» більше набір не дає, товар лежить, гниє, а купувати нікому. Додатись... Не дарма ж Жока самого бога за ногу теребив з неба. І сказав, що настане день, коли дійдеться, що їх не продаватимуть, а прямисінько гарматою розшматують. Перли Жока в «холодну», але він над вечір утік. Свій жінці він сказав: «Однаково

загибати, — панська рука не пожаліє мене» — і в запалі випив. Коли побачив ві крізь вікно жандаря, то побіг на піддашшя, начебто ховатися, а коли прийшли йот туди шукати — він уже був мертвий. Ну, звісно, такого бунтаря піп Секкереш не хотів поховати з церковним словом. Зате учитель Фазекаш виголосив таку промову, як в Атаді чи чув хто досі і чи, скаже хто ще. Він говорив так, що Жока був боягуз, ш вчинив він неправильно, утікши від ворога. Зашморга на себе накидати не слід, треб його на ворога накинути. Настав останній час терпіння. Грабують серед білого дня. Тільки й порятунку, коли Бела Кун знов прийде. Коли він це сказав, настала жакли тиша, лише жіноцтво соплло, а дядьки куйдовчили вуса. Та й постраждав же пан учитель того ж дня його запросили приїхати до міста і звідти й досі його нема.

— Сидить у жандарській управі. Із Будапешта шпигун приїхав — поясни Таноді.

— Отже, живем собі — мовив Шош зрівнявшись, і заглянув у лице Таноді.

— А ви, товаришу, де були? — обернувся враз Таноді до Шоша.

— Та вони про одружіння клопотали — сказала жінка.

Шошеві вуха вловили незвичайне на селі звертання Таноді і не поспішав відказати.

— В столиці був, це правда — сказав він.

— Мабуть, чимало людей вештає без роботи? — цікавився Таноді.

— Та є.

Деякий час ішли мовчки, потім враз Таноді став, потер спітнілий лоб і промовив до дружини:

— Слухай, Софіє, іди трошки наперед, а ми тут з товаришем Шошем деши поговорим.

— Про що ви, товаришу, хочете говорити — запитав Шош, підкреслюючи звертання «товариш».

— Та є про що.

— Ну, так кажіть, товаришу, просто, хай жінка тут. Нам нічого таїтися від неї, — біднячка вона — наш друг і спільник.

— Добре — сказав зніяковілий Таноді, часто замригавши очима, — тільки ж май Софіє, держи язик за зубами.

— А то ж я й не знаю, де й що можна казати, — сказала жінка і було видно, як її зворушила увага до неї.

Таноді розказав, що у Фюзеше в шпиталі лежав він не сам покалічений жандарями. Останнім часом жандарські побой бувають дуже часто на селі і що в шпиталі людей звідусіль. Звісно, вони там не змарнували часу. Там був чоловік із Чароді, який розказав багато цікавого. Він запровадив таке правило, що один одного називали товаришем, хоч за це гніваються шпитальні пани. Цікавився цей чоловік, що його на прізвище Біро Янош, якими думками в Атаді люди живуть. Таноді згадав йому про Шоша і виявилось, що цей Біро добре знає особисто Андраша Ковача, з ним разом служив на дійсній службі. Біро казав усім їм:

— Землю, братці, розподілити треба так, щоб панам зараз же наділити по три метри на кладовищі.

Підійшовши до звороту лісу, звідки вже маячили береги Тісси і за річкою на сніговім полі темніло село, вони ледь-ледь зайшли вбік, і з чамайдана Шош перекладав цілий жмут паперів у пакунок Таноді.

— Не турбуйтеся, товаришу, — сказала дружина Таноді, непризвичасним язиком вимовляючи слово «товариш», — я завтра ж уранці відвезу їх у Берег. Я ж бо звідти родом.

— Добре, товаришко Софіє. Лише дивись, щоб кінці в воду.

— Будьте певні.

Про всякий випадок вирішили до села йти нарізно. Шош попрощався і жінка перетим, як подати руку механікові, незручно обтерла її об кожух. Коли Шош далеко вже був попереду, він озирнувся назад на товаришів, що повільно рухались і подумав: «І жандарський багнет не поганий агітатор».

Лід на Тіссі був вже крихкий, але сліди доводили, що ще можна йти. Обходячи обережно блискучі калюжі на льоду, він перебрався на протилежний берег. Біля переміжної будки стояв у своїм білім кожусі перевізник Арон Сюч. Він здала кричав:

люшу, показуючи, де безпечніше пройти. Як підійшов Шош близько, Сюч з хитрістю витав його:

— А жіночку де залишили?

— Дуже вже розбешені будапештські панянки, — сказав Шош з такою ж хитрістю. — Та й шмат дідька з вас, Ароні, про все ви знаєте — сказав Шош, подаючи руку.

— А сюди хочуть жандаря поставити, — промовив Сюч тихо й поспішно. — У Ресці уже встановили жандарську стійку. Та це мало допоможе, — народ дійшов уже до краю. Тільки крики: «Даеш, братва!» — і піде робота. Ви ж, мабуть, у столиці розказали декому. — І Арон Сюч випитливо дивився в обличчя механікові.

Але Шош не сказав нічого, лише люб'язно попросив сірника і почастував перевізника столичною цигаркою.

* * *

Плачем і сльозами прощалась зима. У розбухлій грязюці вздовж улиці топталась вода. Шош взявся за роботу. Пані Краммер здивовано обурювалася з того, що будапештські панянки не припали до вподоби механікові.

— В такий час, який ми нині переживаємо, ще сміють вибирати!

Учень Сантісло нашорошив уші і розказав Шошу про все, що відбувається на селі. — Дуже суворо стало. Пан помічник нотаря Лохоцький щовечора в школі навчає молодь «словесности» і навіть пан піп приходив і розказував, що батьківщина в неспеці — внутрішнього ворога бояться.

— А ти б сказав, хай заживуть проносного — жартував Вереш Мате.

З весни жандарські патрулі часто навідувались до села, а проте в Атаду сталої війни не давали.

Пішта Сюр — шурик Мате Вереша — все заздалегідь сповіщав, що весною провадять геть усе. Лохоцький дістав від банку довгі рожеві папери і готує числа, а пани самі почувають, що справа ледве чи мине гладко. Сам пан Мароті, пан нотар писав собі новий револьвер, у Дебрецені, двадцять п'яти зарядний. Він казав, що заспокує народ.

До Шоша все йшли люди. Але Шош тепер, не так як колись, був обачніший. Люди не з вулиці, а з городів, зустрічались не на довго і обмінювались кількома словами. Драш Ковач кілька раз ходив у Фюзеш по друковане слово і обидва рази приніс по пачці папі. По листівки й книжки акуратно приходили із інших сіл. Дружина Таноді була одним із кращих кур'єрів. Аж ось прийшов і Біро Янош. Це був хитрий велетень зухвалим лицем, гострим довгим носом, і лише в очах теплів незвичайно ласкавий розум. Коли він розмовляв, то з його слів відчувалося, що він людина бувала.

— Багато слів — мало діла — сказав Біро, коли Шош почав його випробовувати. — Кажу тобі відверто. Ось моя рука і все. Чотири роки копав я німецькі шахти, — знаю дещо. Нам треба триматися спільно, тобто, які з нашої кляси. Багаті — ік бісу, щоб їх і духу серед нас не було! Ось воно що! Тут треба справу закручувати міцніше. Кажу, що весною буде діло не малозначне.

Шош поклав свою шорстку руку на величезну долоню Біро.

— Зрозуміли один одного.

Біро приобіцяв обійти троє сіл і знайти своїх людей. Тут таки Арон Сюч відкомендував, що в нього легко можна буде вночі збиратися, а то можуть запримітити, якщо це в Ковача юрмуватимуться. Поклали збиратися по черзі.

* * *

Розказував Пішта Сюр, що і Йошка Боді на цей раз спокотує. Дарма приобіцяв лохоцький, що поклопоче за нього. Банк гроші вимагає і слухати нічого не хоче. Треба платити урядовцям і підтримувати панську клясу. Дертимуть всю шкуру.

У ці дні пан Христофор Понграц, графський управитель, без попередження звільнив маєтку двадцять п'ять родин. До дня св. Юрія їх виселили жандарі силоміць. Прикидали графські люди до своїх зруйнованих хижок і довго нищпорили жінки біля відкритих димарів своїх печей. Коло циганського ряду, на самім березі річки, ті, що не мали навіть хижки, копали собі землянки. Гнівні погляди провадили по селу жандарських патрулів. Багатії тиснулися один до одного і серед людей прикидалися «співчутливими», щоб не викликати злості.

У монополії не пили люди. Набір ще давав тільки Ледерер і з його пивної інколи вихоплювались хриплі голоси і п'яні пісні відчаю.

Із ліцитатором прийшла майже чота жандарів. На 14 дворах затріскотів барабан Пішти Сюра. Коли продавали будинок вдови Жока, вона підпалаила хлівець і коли вгамовували, вона кричала:

— Хай краще огонь зіз'їсть, ніж достанеться панам!

Фененц Бачо побив ліцитатора при людях, а жандарі безпомічно кричали: «Ловіть ловіть!» — та хазяїн утік у пряму річку і відтоді й слід його зник. Може, бідолашний втопився в річці, та деякі говорили, що цього не може бути і начебто він утік за кордон.

— Тікати за кордон нікуди, — говорив Криштофі, який нещодавно волочився і повернувшись, тепер остаточно осівся дома.

— Німецькі міністри недавно говорили, що коли б за одну ніч передохло двадцять мільйонів німців, то це було б найбільше щастя для нинішньої Німеччини... А як вдумате, кого вони мали на думці у цих двадцяти мільйонах, — багатіїв чи що? Звісно нашого брата!

На розпродаж приганяли людей із інших сіл. Купували багатії.

Наступного дня завідувачі крамниці «Муравник», панові Фічору, кинули у вікно писульку: «Байдуже, братці багатії, буде ще продаж і іншого сорту, тільки - не підждіть».

У конторі графської управи наймали людей з дуже зменшеною платою, а проте люди наймалися, бо нічого було робити.

Була неділя. М'який вересневий порох, перемішаний з половиною, розстилався по вулицях села. На широкому церковнім дворі, поміж школою й церквою, вітає Лохоцький, пан помічник нотаря, навчав загін левенте. Об високу стіну церкви вдарився його гучний голос і розходився луною.

Дані Шощ пройшов повз церкву. Він був сьогодні в піднесеному настрої. Із - під навислих брів весело визирали сірі холодні очі.

Церква була посередині села. Широка, біла, як розсадиста корова, вона своєю широким корпусом поділяла вулицю на дві частини. Круг церкви суцільні широкі двори з кам'яними ганками і високими ворітьми. Тут живуть багатії. Щодалі до річки, то двори бідніші і хати вкриті не дахівкою, а очеретом. Лівий бік від церкви обгороджений самітний довгий - довгий паркан, за яким тягнуться безконечні кущі бузку, tworячи широку живу загорожу. За цією живою загорожею в'ються доріжки, туляться яскраві гірляди квіток, стоять чудернацькі заморські дерева, сосни і туї вічно зелені, в затінку яких сіріє графський палац. Палац видно тільки од воріт і то на кілька кроків, а далі той же самий паркан і жива загорожа тягнеться далеко - далеко до самого господарського двору, де починаються, наче якась міська вулиця, ряди внутрішніх будівель. Тут же майстерний подієж самого пана Понграца. Далі, по обидва боки довгого двору, стоять зерносховища, сараї для машин, стаїні, коровні, будівлі для челяді, кузня. Далі, водноруч з городами, майже на березі Тісси, зводиться чотириповерхова заплена будова парового млина з високим цегляним димарем, що ясної днини його видно за кілька десятків кілометрів. Від вулиці до млина веде всипана коксовою жужелицею дорога, де виліскують то тут, то там розсипані кришталіки кам'яного вугілля.

— Із млина також не видно, — подумав Шощ машинально. — Столичне замовлення чогось загаюється... борошна багато, а покупців мало, — споживач і найшовся б... та... про це я також скажу кілька слів хлопцям. Треба все докраю з'ясувати, щоб все зрозуміти. (Шощ раптом подумав, що дурень він був, поспішивши двадцять першого року додому, замість того, щоб скінчити московську агітшколу, куди його хотіли відрядити). Ну... якнебудь і так впораємось... Треба і діяти, і вчитися... Ось, дурний Йошка Боді теж подумався.

В церковній обгороді, коло самого входу, на винесених із церкви лавках, сидів гурт хазяїв у чорній святковій одежі. Здебільша це були багатії, церковні виборні. Серед них Шощ замітив і старосту. Розмову проводив учитель Явор, який всіляко заохочувався коло цих громадян.

Це, певне, вони про Боді розмовляють і, мабуть, пан Явор з'ясовує, чого приїхав із Будапешта від газети журналіст. І говорить, певне, про те, що треба з людьми де в

м обережніше обходитись, щоб не дуже сердити бідняків. Так говорив сьогодні в сільській управі столичний журналіст. Лайош Йожа, пузатий багач, прямо сказав йому:

— Не вчіть нас, поважний пане, цуцлізма, мені пів села винні, що я їм банк чи що?

Пан Лохоцький (як переказував Пішта Сюр) похмуро мовчав і лише тоді заперечував, коли будапештський журналіст пішов на сход бідняків, що відбувався біля ревозу.

— На бісового батька треба інтелігентному чоловікові розмовляти з такою зерсію, як бідняки! Поговорив би тут з хазяїнами і годі б. Ці бідняки навіть з борних прав не користають,— чого ж з ними розмовляти. Якщо він хоче заробити популярність і мітить до парляменту, хай розмовляє з нами.

... Вздовж улиці, біля воріт на лавках, сиділи люди по - святковому. Деякі ще дяля вітали Шоша, інші мовчки ждали, поки той зніме капелюха. Біля монопольки рмувались. Діти сновигали по вулиці. Перед будинком у рівчаку лежав, як мертвий, безкраю п'яний, Балог Йосип — зруйнований хазяїн. Викинули його з корчми, ну й жинить собі. На ганку полівського будинку стояли піп і пан Мароті. Шош одвернувся, об не довелося вклонитися, та все ж відчув на своїй спині злісний погляд нотаря...

— Хай трісне його шляхотність...— і одним кивом голови зупинив Саньїсла, що цов тим боком вулиці.

Михайло ніс в руках робітничі снасті.

— Як ся маєш, Михайле, куди ти?— запитав він голосно. І коли той підійшов всім близько, тихо додавив:— я переїду човном. Скажи Сючу, щоб про всякий випадок дгтовив великого човна нижче звороту.

— Гаразд,— сказав Саньїсло по - військовому.

— Новинок нема ніяких?— запитав Шош.

— Навіть із Дертяша приїхало двоє.

— Невже?

— Так. Кажуть, всю ніч ішли пішки.

— Хто їх проведе на місце?

— Я вже послав старшого сина. Вони пройдуть через переправу, а потім звернуть юруч.

— Тільки ж дивіться, щоб без окремих... те ось...

Шош запропонував Саньїслу цигарку й попрощався.

Той, хто їх бачив, міг би подумати, що цей механік любить рибалити, бо ж зараз із своїм відданим другом збирається на річку. На селі всі знали, що Шош приятелює біднотою. Та це думали тому, що він сам син бідняка. Його батька свого часу багатії вже кривдили.

Шош повернув до млина. Під його підшвами лунко тріскотіла жорстка пилюга желиці. На внутрішнім дворі ледве плентався народ. Старий вислужений собака на Краммера лежав у затінку і, звівши мокрі очі на Шоша, помахав кудлатим пухким хостом.

* * *

Все ж Боді наробив багато діла.

Цієї весни ліцитатор працював у Атаді лише день, а вже другого дні втік. Дістав писульку (мешкав він у старости), де йому писали, що наколи він до завтра не виїреться з села під три чорти, то його сплять разом із старостиним будинком. Із ним облять те, що зробили з ліцитатором у Мондоку. А в Мондоку було таке, що на селі мовились і потовкли всіх жандарів і ліцитатора. Із Фюзеша навіть побоялись карний тін вислати. І ось, у Атаді таке скоїлось: почались торги у дворі Яноша Бача. Люд баче, Пішта Сюр вибиває на своїм барабані. Піврічне теля — п'ятнадцять пенте — а - а - а - з (а Бача Янош винен понад 1500 пенте). І тут ось виявилось, що покушця нема.

— Що дає більше?— Мовчать...— В чім річ? Та хіба ж і в багатіїв грошей нема? пане Ледерере, ви теж не хочете?

Ніхто не купує. Єдиний, хто купив би — це завідувач «Муравник» — а, пан Фінор, він саме був у місті. Виявилось у сільській управі, що кожний багатій дістав цигульку. Цидульки ці написано машинкою — не причепишся.

— Річ певна, — це робота більшовиків, — зазначив жандарський вахмістр, — нічого не вдієш.

Пан Ледерер так налякався, що й носа не показав на торги і заявив у сільській управі:

— Більш нічого не купуватиму на торгах і всім відраджу купувати. Велике лих тому, хто будь-що придбає на торгах.

Звісно, пан Ледерер не показав тієї пидульки, що дістав її окремо. Цю пидульку написано пером. У ній зазначалося певно і ясно, що наколи пан Ледерер купувати на торгах, то це йому втричі пригадають.

Це було навесні. Торги йшли день, а все ж устигли накласти заборону на все майже Йошки Боді.

Загуляв Йошка Боді, потім ураз покинув корчму, але не сів і не орав. Зазирав до млина на поденщину.

Вереш Мате якось каже Шошу:

— Слухай, Боді дуже цікавиться.

— Хай собі цікавиться.

— Дати б йому писульку, — він письменний.

— Не треба.

На цім і скінчилось.

Але якось сам Боді зайшов до машинної і прямо випалив:

— Я знаю, що в тебе на селі є організація. Ти думаєш, що я пробалакаюся панам Ні! Був дурень, та вивітрився.

Шош промимрив щось невиразне. Боді звів гордо голову (він був запальний):

— Ти мені не віриш? Так я ж тобі доведу хто я — і пішов.

Цього ж вечора Шош сказав Ковачу:

— Андраше, Боді треба остерігатися. Він людина небезпечна. Нам треба крадіж конспіруватися, бо на селі вже теревенять про організацію.

Проти вчителя Фазекаша розпочато справу, але пан Мароті побоявся стати з обвинуваченням і справу якось зам'яли. Учителю повернувся в село, але до вчителювання його не допустили. Якось він прислав Шошу записку. По цьому вони зустрілися. Ковач цікавився, про що в них була розмова. Шош йому відрубав:

— Пани агітують куди краще за нацдемів. Із цього Фазекаша ще буде пуття.

За літо над селом нависла задушлива тиша.

Одного липневого дня пан Краммер заговорив із Шошем:

— Вас просить до себе пан Мароті.

Дані налякався, — невже поновлять стару справу?

— Чи ви не знаєте, пане Краммере, про що там буде мова? — запитав сторожко.

Пан Краммер запросив свого помічника до себе на квартиру, запер двері і видні було, що він хвилюється.

— Я вам, колего, цілком широко скажу.

— Прошу, — промовив Шош вічкуючи.

— Я ось, бачите, просити вас хочу... Я знаю, що ви досвідчена людина, тобто був валець... Я хотів би знати... скажіть, за радянської влади така людина, як ось я... одне слово хотів би знати, — я ж не капіталіст, — правда?

— Це правда.

— Так я хотів би вам якраз сказати... моє місце... як ви гадаєте?

— Бачите, пане Краммере, широко скажу, що вас за робітника вважати не можна.

— Та, звісно... мене за робітника, певно... але я хотів спитати, чи потрібний я за радвлadı?

— Але ж тут була радвлда, — сказав уникливо Шош.

— Була то була, звісно, та дуже коротко... Ну, так справа ось яка... нам тепер треба признатися, що стоїмо перед неминучим переверотом. Капіталістична система стоїть перед банкрутством...

— І ви це серйозно думаєте?

— Та не тільки я, пане Шош... ось і пан Мароті хотів про це з вами поговорити.

— Та невже? Може і пан вітязь Лохоцький?

— Ні. Той ні. Це запекла людина, він прихильник крутої сили, словом... із ним жодної рації розмовляти.

— Почули смажене — подумав Шош. — Готуються до переміни декорації. Та чи це це тільки зміна декорації?

І ось, п'ять день тому, трапилось із Боді. Місцевому відділові споживкооператції «Муравник» майже все село в боргу. Нікому не давали набір. Графський управитель все частіш відправляв людей від воріт. І дав суворий наказ: нещадно зводити грошові витрати, поденників не брати. На жаль знов зменшилися ціни на зерно.

Зникло все до нитки. По околицях, як вогонь по сухому полі, полетіла вістка про злочинний напад. У графськім маєтку в одного наймита знайшли шматок сірого сукна, в іншого пан Фіцор пізнав свій товар. Наймита жандарі побили, але той уперто доводив, що сукно він знайшов у полі. Із Атада повели Йошку Боді, що знову запиячив і величезні гроші розплачувався в корчмі. Ірме Кіраль зник із села ще до події. Із Будапешту приїхав шпиг. Нюхав скрізь і повсюду. Шошеві дали спокій. Лише один із столичних шпигів зазирнув у механічну майстерню, обнюхав все навколо, але ні до чого не дійшов.

Коли шпиг пішов, він спитав Шоша:

— А як же, брат, з нашими зборами буде? — треба с-сликати хлопців сьогодні ж.
— Питання розв'язане — сказав Шош коротко, — треба с-сликати хлопців сьогодні ж.
Цього ж вечора прибув у село Біро Янош. Він себе виявив акуратною і витриманою
шиною. Довго митикували і рішили не збиратися на селі, хоч шпигів і жандарів вже
пони́с.

А молодця Боді, показав клясу — захоплювався Таноді.

Та всеж він довів, що він — справжня людина.

із Дертяноша, Алмаша, а двоє товаришів примандрували із самого Фюзеша. Після ревірки Фазекаш сунув папірця на попереднє місце. Шош озирнувся. Йому здалося, що він низенький на зріст і тому став на корінь бука і, звівшись на кілька сантиметрів, несподівано навіть для себе, ясним виразним голосом заговорив:

— Дозвольте мені, дорогі товариші, нашу волосну конференцію вважати за закриту. Перш за все передаю вам палке привітання від нашого запільного героїчного комітету Угорської Комуністичної Партії!

В кількох місяцях тихо вигукнули «ура». Шош звів руку:

— Нам треба приступити до ділової наради про утворення нашої волосної ради. Це — наше перше завдання!

Переклав І. Стадниченко

ЧОРНОРИЗИ

Шкіц із галицького бльок-ноту

I

На вулицях лунких, од жару дня гарячих,
у гаморі юрби, в виру борні за хліб,
ви вчуєте ходу їх неквапливих стіп,
м'яких, обачливих, причаєних, котячих.

Пройдуть повз вас німі, в покорі, у смиренні,
чужі бичам спокус, що рвуть суєтний мир,
пройдуть повз вас, а зір — який в них кроткий зір! —
а розум мислі тче божественні й надхненні!

А гляньте вглиб, успід, в їх мрій і прагнень корінь,
і ви жажнетеся, хай ви тверді й міцні,
яка там западня облуди і брехні,
який там чорторий очмарень і спотворень!

II

В тінистій тишині безглуздох сповідальниць
снуєте сіль для влову нерозквітлих душ.
З хлоп'яти хай росте покірний раб, не муж,
з дівчат — юрба калік, облудниць і страдальниць!

Ось бачу з них одну: як щиро вам несе
бентежні прочуття, що провесінь пахучі!
Ви їх мотлошите, немов брудні онучі,
і спорзна нересть вас підносить і трясе,—

і з уст брехливих вам пливе святобна мова,
що рве заслонки всі: що ще? що ще? що ще? —
аж сором з жертви геть до крапельки стече
і жертва стане вам на все життя готова...

III

Так сидите у тьмі, німі, смиреннолиці,
як тигр, що приховав сонливо пазурі.
Так сидите німі в святих письмен норі
на чатах. Сняться вам епохи інквізицій.

Ваш вправлений, чуйний, ваш благодатний нюх
вивітрює в словах найменший гордий відрух —

і кидається вмиль на кляту бунту гидру
і з власних жертви слів плете міцний ланцюг,

і оплітає ним думок найменший атом
уздовж, ускіє, навхрест — всю сутність, як саком,
і воліче в життя живущим мертвяком,
підстилям панських прав і власним своїм катом.

ІУ

Воїстину глибіню у діях ваших мес:
«Молімось!» — кисті рук над миром піднесе —
і вже в іскристий ряд шикуються багнети
і звишу в храмах бірж на шифрі креслить Крез.

Знімає з агня золочений покров —
і гинуть тисячі в намітці газів млистій,
плете до чаш вино «безкровних евхаристій» —
і на полях країн курить димами кров!

Воїстину глибіню у тайнах ваших книг:
краям Америк, Африк, Азіям, Європам —
панцерна благовість і людська кров іссопом
і блідість мертвих лиць, біліша понад сніг...

V

Яка калічність дум в світ видала тебе,
кішло облуд, бридне віків?! Єреї, магі,
констеблі визиском годованої бляги,
брехні, що гордо з книг мигтить великим «бе»?!

Яке страшне більмо, проклята сліпота,
запеленала зір довірливим тим людям,
що — чисті — йдуть до вас вмиватись вашим брудом,
здорові — п'ють як лік дурман «наук христа»?!

О, як мені знайти достойну нагороду
тим дням, що вогняним борвієм розметуть
і сплять вашу бридь і нужу й каламуть
і вирвуть з коренем всю вашу злу породу!